

„Homokdűne az ember lába alatt a terep”

**AZ ETIKAI FELELŐSSÉG JELENTÉS-VÁLTOZATAI A KORTÁRS
ANTROPOLÓGIÁBAN**

2015. január 7.

Jelige: IPG 517

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	4
1. ELMÉLETI HÁTTÉR – ALKALMAZOTT ANTROPOLÓGIA: AZ ANTROPOLÓGIA A HASZNÁLAT KONTEXTUSÁBAN	9
1.1. AZ ALKALMAZOTT ANTROPOLÓGIA SZÜLETÉSI KÖRÜLMÉNYEI	9
<i>Antropológusok a kormányzat szolgálatában</i>	<i>9</i>
1.2. AZ ALKALMAZOTT ANTROPOLÓGIA TÖRTÉNETE 1930-TÓL 1945-IG	14
<i>Antropológusok a háború szolgálatában</i>	<i>14</i>
1.3. AZ ALKALMAZOTT ANTROPOLÓGIA TÖRTÉNETE 1945 UTÁN	18
<i>Antropológusok katonai műveleti terepen</i>	<i>18</i>
2. AZ ETIKAI FELELŐSSÉG-FOGALOM AZ ANTROPOLÓGIAI MUNKA SORÁN – KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A CIVIL SZEKTORBAN ELHELYEZKEDETT ANTROPOLÓGUSOKRA	23
2.1. TALÁLKOZÁS AZ ANTROPOLÓGIÁVAL: ELTÉRŐ GENERÁCIÓK ÉS ELTÉRŐ TEREP- ÉRTELMEZÉSEK	26
<i>Kapcsolat az antropológiával</i>	<i>26</i>
<i>Kapcsolat az antropológiai tereppel</i>	<i>29</i>
2.2. ANTROPOLÓGUSOK AKCIÓBAN: A SZEREPVÁLALLÁS ETIKAI DILEMMÁI	33
<i>Tudománytörténeti előzmények</i>	<i>34</i>
<i>Etikai dilemmák a terepen</i>	<i>36</i>
ÖSSZEGZÉS	41
MELLÉKLET	43
<i>STRUKTURÁLT INTERJÚ VEZÉRFONAL VÁZLAT</i>	<i>43</i>
FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM	44

ABSZTRAKT

A kortárs és hangsúlyozottan az alkalmazott antropológia diskurzusát többek között olyan kutatások és eseteírások tematizálják, amelyek a globális kontextusban megjelenő társadalmi problémák – migráció, urbanizált és rurális szegénység, túlnépesedés, járványok, katasztrófák, fegyveres konfliktusok, a globális felmelegedés – multidiszciplináris vizsgálata mellett megoldási akciótervet is kínálnak. Az alkalmazott antropológia olyan kutatáson alapuló, gyakorlati eredménnyel szolgáló, komplex módszertannal rendelkező szakterülete a kortárs antropológiának, amely a lokális kulturális rendszerben nem csak a változást képes elősegíteni, hanem a stabilitást is megőrzi az antropológiai adatok, a közvetlen beavatkozásra irányuló kezdeményezések és adott esetben a szakpolitikai javaslatok segítségével. Ez összefüggésben van azzal is, hogy a globalizáció korára az antropológia tudományának alkalmazási horizontja megváltozott. Mára a terepmunka – az antropológia alapvető módszertani és elméleti feltétele – egyet jelent a kutatói részvétel komplex folyamatával, amely tervszerű és célorientált cselekvésként hatást fejt ki, és magával vonja a kutatói felelősségvállalás felismerését is.

Jelen tanulmány egy nagyobb ívű kutatás eredményeinek első összegzése, amely arra keresi a válaszokat, hogy miért megkerülhetetlen korunkban bármely szociokulturális jelenséget feltáró antropológiai, illetve alkalmazott antropológiai munka során az etikai felelősség fogalmának tisztázása, értelemtartalmának pontos meghatározása. A feltevés igazolását egyrészt az alkalmazott antropológia azon történeti epizódjainak bemutatása segíti, ahol az antropológia használata (anthropology in use) valamilyen etikai dilemmát hozott felszínre az Egyesült Államokban. Dolgozatom célja továbbá, hogy ismertesse és elemezze néhány kiválasztott hazai antropológus „alkalmazott antropológiai” tapasztalataihoz kapcsolódó főbb etikai kérdéseket.

Kulcsszavak: *alkalmazott antropológia, felelősség, etika, tudománytörténet*

BEVEZETÉS

A kortárs antropológiától elválaszthatatlan annak vizsgálata, hogy az antropológus munkája során milyen etikai kihívásokkal néz szembe, amikor a tudásterület személeteszmódját és különböző módszereit a gyakorlatban alkalmazza. A tudományterület megjelenése óta az antropológiai kutatás alapfeltétele a terepmunka, – tehát a tudományos megismerés tárgyát képező szociokulturális közösség közvetlen empirikus és sajátos feltételeinek alárendelt vizsgálata, amely az ismeretek elsőrendű forrása is egyben – ugyanis olyan megszerzett tudástapasztalattá lényegül, amelynek feldolgozása, értelmezése és a nyilvánosság felé közvetítése befolyással bír a közvéleményre és a politikai döntéshozatalra – mi több, magára az akadémiai antropológiai szintér folyamataira is visszahat.

Mára az antropológiában, és különösen annak egyik szubdiszciplináris státuszú területén, az alkalmazott antropológia esetében igen fontos az etika és az etikus kutatói magatartás kérdése. Ennek oka többek között az, hogy az antropológia tudománytörténetében megjelenő kritikai önreflexív perspektíva hatására még inkább egyértelművé vált, az antropológia tudomány művelése éppen metodológiájának természetéből adódóan morális következményekkel jár. „Az antropológiai kutatás, tanítás és felhasználás, mint minden emberi tevékenység, választási lehetőségeket vet fel, amelyekért az antropológusok egyénileg és kollektíven etikai felelősséggel tartoznak a vizsgált kultúrákkal, a kollégákkal, a munkaadókkal, a támogatókkal, a társadalommal és a tudománnyal szemben” – ezen irányelvek az antropológusok legfőbb szakmai szervezete, az American Anthropological Association (AAA, Amerikai Antropológusok Társasága)¹ mellett a Society for Applied Anthropology (SfAA)² és a National Association for the Practice of Anthropology (NAPA)³ tehát az akadémiai antropológusok legfontosabb intézményeinek normaszövegeiben is leírtak. Közös jellemzőjük, hogy nem azt írják elő, hogy miképpen kell dönteni egy antropológusnak, és

¹ Az American Anthropological Association (rövidítve AAA, Amerikai Antropológusok Társasága) a világ legnagyobb antropológusokat tömörítő szervezete, amely első szakmaetikai iránymutatást *Principles of Professional Responsibility* címmel 1971 májusában adta ki. Az idézet az AAA által 1998-ban kiadott Etikai Kódexből származik, amely magyar nyelven, Dura Márta fordításában (www.antropologia.tatk.elte.hu). Az AAA Etikai Bizottságának aktuális elvi állásfoglalásai a www.ethics.aaanet.org/ethics-statement-0-preamble oldalon találhatóak meg.

² A Society for Applied Anthropology (rövidítve SfAA, Alkalmazott Antropológiai Társaság) 1941. májusában alakult meg, első etikai állásfoglalását 1949-ben adta ki *Statement Of Ethics And Professional Responsibilities* címmel. A szervezet aktuális iránymutatása az <http://www.sfaa.net/about/ethics/> oldal érhető el.

³ A National Association for the Practice of Anthropology (rövidítve, NAPA) 1983-ban kiadott *NAPA Ethical Guidelines for Practitioners* szintén hasonlóan fogalmaz a felelősség-kötelezettségekről.

nem is szankcionálnak: céljuk a szakmai viták előmozdítása és általános irányelvek biztosítása az etikailag felelősségteljes döntések meghozatalához.

Kutatási témámat, az etikai felelősség jelentés-változatainak vizsgálatát a kortárs, azon belül is az alkalmazott antropológiában, a filozófia és az antropológia találkozási határterületéről választottam, különös tekintettel az „antropológia művelése” során a különböző szinteken megjelenő felelősség-konstrukciók képződésére és az ezek által felvetett etikai dilemmákra.

Az antropológiában az etikai felelősség fogalmának tárgyalásakor csak néhány alapvető megfontolást érdemes kölcsönözni a filozófia, illetve az etika ide vonatkozó irodalmából. A legszükségesebbek egyike maga a felelősség-fogalom általános értelmezése: a felelősség „a jogi felelősség megállapítása esetén a legapróbb részletekig szabályozott és strukturált” (MIKLÓS 2011:34). Azonban jelen írás a felelősséget filozófiai antropológiai, azon belül is etikai fogalomként tárgyalja, amely „megállapításának gyakorlata és a lehetséges következmények skálája nem formalizált” (LÁCZI 2011:18). Most a feladat annak vizsgálata, hogy az antropológia tudományának születésétől fogva a ma már felelősséggént, mi több, felelősségvállalás kötelezettségeként értelmezett maxima (lásd az antropológusok különféle etikai iránymutatásait) hogyan jelenik meg az antropológia-tudomány és művelőinek viszonyában. Kutatásom szempontjából nem az antropológiai kutatás cselekvés-következményeinek az „általános jó” ideája szerinti minősítése, sőt nem is a köteleességek teljesítésének vizsgálata a célja, hanem annak a viszonynak a feltárása, amely a cselekvők között szituatív módon fennáll a terepen. „Amint lezajlik a cselekedet, azonnal kikerül ellenőrzésünk alól, s a világ részévé válik. Minden cselekedet egyúttal precedens is, hiszen cselekedeteink során különféle precedenseket teremtünk. Ezekért az általunk teremtett precedensekért felelnünk kell, s ez a felelősségvállalás kötelezettségét jelenti” – fogalmaz HELLER (1994), aki két felelősség-típust különböztet meg: a *retrospektív felelősséget*, amelyet erkölcsi értelemben használni mindig csak cselekedetekre vagy azok elmulasztására lehet. Mivel cselekedetért mindenki felelős, a *retrospektív felelősség* fogalma univerzálisan értelmezhető – másrészt éppen választott szakmája miatt az antropológus *előremutató felelősséggel* is rendelkezik (HELLER 1994:88-89), hiszen ez jellegét tekintve egy-egy meghatározott szerephez vagy pozícióhoz kapcsolható felelősséget jelent „valami iránt és valamiért”.⁴

⁴ HELLER (1994) értelmezésében a retrospektív felelősség esetében a „felelősség” mint főnév mindig egyes számban van, általános, mert a cselekedetért mindenki felelős. Az előremutató felelősség azonban már többes szám áll, így az előremutató felelősség(ek) partikuláris jellegű(ek), ezért ha valaki meghatározott pozíciót foglal el, akkor magára veszi az ezzel járó „felelősségeket” is.

Az antropológia, és annak szubdiszciplináris státuszra számot tartó szakterülete, az alkalmazott antropológia történetében az etikai perspektíva megjelenése korunk antropológusait a globalizációs folyamatok a lokális kulturális életvilágokban lejátszódó hatáskövetkezményeinek értelmezésére készíti.⁵ A 21. század fordulójára a globalizáció világszerte kihívások elé állítja az antropológiai kutatások tárgyát képező közösségeket, településeket, törzseket és kultúrákat. Mindez az antropológus működésének színteréről, a terepről vallott vélekedésekben is tetten érhető. „A globalizált világban a nem egyetlen helyhez kötődő, társadalmi jelentések, kulturális tudás, tárgyak és elképzelések mozgásának, földrajzi mobilitásának, áramlásának nyomon követése, a klasszikus terepmunka módszerének rugalmatlanságát is felszínre hozta.” (LAJOS 2013:47).

GUPTA-FERGUSON (1997) tematikus tanulmánykötetének bevezetőjében – *Discipline and Practise: „The Field” as Site, Method and Location in Anthropology* – árulkodó címválasztását indokolva a szerzők egyenesen amellel érvelnek, hogy a globalizáció korában a terepmunka egyre inkább központi témává válik a kortárs antropológiában. A terep/terepmunka – STOCKING (1992) kifejezésével élve – az antropológia alapvető „módszertani értéke” mára több mint kutatási technika, hiszen az antropológus által előállított olyan ismeretet és tudást jelent, amely alapvetően egy terep-élmény konstrukciójának eredményeként jön létre (GUPTA-FERGUSON 1997:1). A megváltozott terep-fogalom azonban nem csak az amerikai antropológusokat, hanem a francia társadalomtudóst, Pierre BOURDIEUT (2003:281–294) is foglalkoztatta: meglátása szerint a megváltozott terep-fogalom tágabb kritikai értelmezésében egyrészt a terepmunka tárgya egyben a kutató antropológus személye is, másrészt az antropológus társadalmi és kulturális világa, ami az antropológiai gyakorlat során tanúsított tudatos magatartást és a kutató személyiségének tudattalan megnyilvánulásait is magába foglalja. A terep-paradigma kortárs kritikai megfogalmazásában tehát már a kutatói magatartás részeként jelenik meg a terepmunka megszervezése, és az annak működtetése érdekében megvalósított tudatos és ösztönös kutatói döntések együttese (BICZÓ:2011a). Másképp megfogalmazva az antropológiai terepmunka a kutatói részvétel komplex folyamatát jelöli, amely tehát a kutatási folyamat céljain és kívánt hatásain keresztül létrejövő cselekvésként értelmezhető, ahol „az antropológus a vonatkozó

⁵ Az alkalmazott antropológia történetét és alakulását a globalizáció folyamata teljesen új kontextusban helyezte: az antropológiai tudás-előállítás az Egyesült Államokban egy olyan kétszintű struktúra keretei között valósult meg, amely a teoretikai és alkalmazott/gyakorlati jelleget egyaránt magában foglalja. A globalizáció hatására az antropológia is megváltozott, és egy olyan új, globális méretű modell van kiemelkedően, amelyben a tudományág akadémiai és ezen kívüli, tehát nem akadémiai határa egyre inkább elmosódik (Lásd BABA-HILL (2006) *What's in the Name 'Applied Anthropology'? An Encounter with Global Practice*).

előzetes ismeretei és tudományelméleti műveltsége birtokában, valamint a terepmunka során szerzett közvetlen tapasztalati tudás szintetizálásával igyekszik következtetéseit megfogalmazni kutatásaiban” – legalábbis BOURDIEU felvetése alapján, BICZÓ (2011a) megfogalmazásában.

A témafelvetéshez kapcsolódóan hipotézisem az, hogy a globalizáció korában bármely szociokulturális jelenséget feltáró antropológiai és alkalmazott antropológiai munka során az etikai felelősség fogalma megkerülhetetlen értelmezési feladatként jelenik meg, és maga az etikai dilemma a tudásterület történetében különböző jelentés-alakzatokban bontakozott ki, majd öltötte mai komplex formáját.

A koncepció igazolása jelen dolgozatban két nagyobb szövegrészben került kidolgozásra. Az első fejezetben a kortárs, főleg az amerikai és a brit szakirodalom áttekintésén keresztül, – az alkalmazott antropológia, mint önálló szubdiszciplína tudománytörténeti kialakulását mutatom be a szociokulturális antropológia és a filozófia tudományterületének metszéspontjában megmutatkozó etikai felelősség kontextusában – különös tekintettel az alkalmazott antropológia története esetében John VAN WILLIGEN⁶ vonatkozó munkáira. A nemzetközi szakirodalom szintetizáló elemzésére azért van szükség, mert a magyar nyelvű források száma korlátozott. Jelen kutatási téma hasznosságát jelzi az is, hogy a témához kapcsolódóan mindössze három fontosabb magyar nyelvű publikáció említhető. A filozófia irányából érvelő BICZÓ (2011a) az antropológiai megismerés etikai vonatkozású kérdéseit tárgyalja a kutatás tárgyának és az idegen megismerésének fogalom-változásain keresztül. BAKÓ (2004) az antropológusok munkája során fellépő gyakorlatiasabb problémákról ír korábbi terepmunkáit értékelő tanulmányában. Míg HARASZTI (2005) az alkalmazott antropológia témakörében az egyetlen, aki az alkalmazott antropológia egyik irányának, az akcióantropológiának etikai alapkérdéseit vázolja fel.

A kutatás elméleti részében tehát azzal a feltételezéssel éltem, hogy a felelősség fogalmának változása az alkalmazott antropológia tudománytörténeti fejlődésének tükrében megvizsgálható, és megmutatja, hogy a felelősség fogalma (jelentéstartalma)

⁶ John VAN WILLIGEN jelenleg a University of Kentucky antropológus professzora. Egyetemistaként az arizoniai Papago törzs (Tohono O’Odham) alkalmazásában állt mint a közösségi fejlesztésekért felelős - később ez a munka jelentette disszertációjának alapját. Terepmunkát végzett Indiában, Kentuckyban és Indonéziában is. Munkássága az alkalmazott antropológia szakterületén két szempontból jelentős: részt vett az alkalmazott antropológia gyakorlatának szakirodalmi dokumentációjában (Lásd *Anthropology in Use: A Source Book on Anthropological Practice*, illetve *Applied Anthropology: An Introduction*), illetve az alkalmazott antropológia oktatási anyagainak kifejlesztésében is közreműködött (Lásd *Guidelines for Training Programs in Practicing Anthropology*).

- (1) milyen tényezők hatására változott a tudománytörténeti időben,
- (2) milyen egyéb faktorok befolyásolták,
- (3) milyen etikai értéktartalommal kapcsolódott össze és
- (4) milyen módon hatott vissza magára az akadémiai, tehát az antropológiai kutatások gyakorlati jelentőségétől elvonatkoztató, alapkutatásokat folytató antropológia-tudományra.

A dolgozat második fejezetében, az empirikus kutatásaim eredményeit összegző szövegrészben, félig strukturált tematikus interjúk alapján azt vizsgálom meg, hogy az antropológia tudományterületéhez meghatározó módon kapcsolódó, de eltérő szak-, illetve kutatási területen tevékenykedő magyar antropológusok milyen kontextusokban találkoznak munkájuk során a felelősség-fogalom (az antropológiai etika) jelentésalakzataival. Az interjúalanyok célirányos kiválasztása nem valószínűségi mintavétellel történt. A kutatási részvételre felkértek egy része (6 fő) a mai magyar antropológia akadémiai oldalát reprezentálja, többségében kizárólagos egyetemi oktatói státusszal rendelkezik. A megkérdezettek másik csoportját (5 fő) azon „alkalmazott antropológusoknak” tekintett szakemberek alkotják, akik a megszerzett tudományterületi szakismereteiket nem, vagy nem feltétlenül a tudományos munka, hanem a gyakorlati tevékenység keretei között alkalmazzák.

Kutatási célom tehát az, hogy az antropológia és művelőinek viszonyában a ma már felelősségként és ezzel összefüggésben a felelősségvállalás kötelezettségeként értelmezett maxima különböző jelentés-szintjeit feltárjam, különös tekintettel a terepmunka kortárs értelmezésének tükrében. Meglátásom szerint az etikai felelősség-fogalom vizsgálata mind tudománytörténeti értelemben, mind a hazai antropológusok terep-tapasztalatainak bemutatásán keresztül azért fontos, mert segít megérteni az alkalmazott antropológia gyakorlati társadalomtudományi jelentőségét, valamint az ezzel járó morális következményeket.

Reményeim szerint munkám, amely egy nagyobb ívű kutatás eredményeinek első szintézise összefüggéseiben mutatja meg az antropológia művelésének egyik lehetséges irányát a mai Magyarországon. Az aktivista antropológus szerepvállalását megalapozó tudományelméleti háttér tisztázása azért is szükséges, mert az antropológia Magyarországon viszonylag – intézményi megjelenését, kutatóhelyeit, oktatási rendszerét és formáját tekintve – fiatal tudományágnak számít.

1. ELMÉLETI HÁTTÉR – ALKALMAZOTT ANTROPOLÓGIA: AZ ANTROPOLÓGIA A HASZNÁLAT KONTEXTUSÁBAN

A John VAN WILLIGEN (2002:20) az *Applied Anthropology: An Introduction* c. kötetében az alkalmazott antropológia amerikai fejlődéstörténetét öt periódusra osztja – méghozzá az antropológia használatának („anthropology in use”) eltérő kontextusai alapján. WILLIGEN (2002) amellett érvel, hogy az alkalmazott antropológia tágabb értelemben „az antropológia használatát” (‘anthropology put to use’) jelenti, amelyben az adott munkát a társadalmi probléma, és nem a tudományterület szempontjai határozzák meg. A tanulmány elméleti fejezete az alkalmazott antropológia Willigen-féle történeti felosztásából azon etikai dilemmákat indukáló eseteket emeli ki, amelyek az ismeretszerzés céljai és az antropológus részvételéből következő hatásának összefüggései alapján a felelősség fogalmának jelentésalakzatait tárgyalja.

1.1 AZ ALKALMAZOTT ANTROPOLÓGIA SZÜLETÉSI KÖRÜLMÉNYEI

WILLIGEN (2002) az alkalmazott antropológia, mint az antropológia egyik szubdiszciplináris státuszú szakterületének születési körülményeit az Egyesült Államokban két egymástól elkülönülő időszakra – az 1860 előtti *pre/proto diszciplináris (predisciplinary stage)* és az 1860-1930 közötti *alkalmazott etnológia (applied ethnology)* korszakára – osztja, amely egyben elválaszthatatlan a modern kulturális antropológia genezistörténetétől (RYLKO-BAUER-SINGER-WILLIGEN 2006).⁷

Antropológusok a kormányzat szolgálatában

A *proto diszciplináris* korszakban az „alkalmazott antropológia” születési körülményei leginkább az Egyesült Államok azon politikai-adminisztrációs szervezeti intézkedéseivel állnak kapcsolatban, amelyek a 19. századtól – egyebek mellett – az országba érkező migrációs hullám⁸ által kiváltott, az ország földterületeinek használatához, felosztásához és

⁷ Az „alkalmazott antropológia” elnevezésének történeti előzményei egészen a 19. század közepéig és a Brit Birodalom gyarmati adminisztrációjához kapcsolódik, amely ugyan formálisan, de felismerte az antropológia gyakorlati értékét. Maga az ‘alkalmazott antropológia’ terminus Radcliffe-Brown (1930) *Anthropology as Public Service and Malinowski's Contribution to It* című cikkében tűnik fel először (Lásd SHORE-WRIGHT:1997, MILLS:2002 és FOSTER:1969)

⁸ 1850 és 1924 közötti időszak a bevándorlás csúcsideje, 1850-re a külföldön született lakosság száma elérte a 2 milliót (a népesség 10 százaléka). Az 1880-as évekre az Amerikába érkezők száma átlépi az 5 milliót, majd átmeneti visszaesés (1882-ben életbe lépett Chinese Exclusion Act miatt) után 1900 és 1910 között már megközelítette a 9 milliót. (GÁL 2007:13).

birtoklásához kapcsolódtak. Az 1830-as években ugyanis a telepesek földigényének megoldását az addig még érintetlen nyugati területek birtokbavétele jelentette, ahol akkor őslakos indián törzsek éltek. A Kongresszus által 1830 májusában elfogadott törvény (Indian Removal Act) értelmében az elnök korlátlan jogot kapott, hogy az indiánokkal az államok határain kívüli területeket „elcserélje”: az „áttelepülési szerződések” értelmében az indián őslakosok jelentős területekről „lemondtak és vállalták a nyugatra települést.” (BORSÁNYI 2001:145-146)⁹

Az indiánpolitikai intézkedések¹⁰ lebonyolításához pedig a végrehajtó szervek központosítására is szükség volt. Ennek jegyében a kormányzat 1824-ben létrehozta a Bureau of Indian Affairs (BIA)¹¹, illetve ezzel szorosan együttműködve a Bureau of American Ethnology (BAE)¹² szervezeteket, amelyek az 1879-es kongresszusi törvény értelmében hivatalosan is megkezdték az észak-amerikai indián törzsek adminisztrációját, ezzel is „segítve az őslakosokat érintő kongresszusi döntéseket” (RYLKO-BAUER-SINGER-WILLIGEN: 2006). A BAE keretében tehát a századfordulót követően intézményi szintre helyeződött Amerika őslakosainak kutatása, ahol az „alkalmazott antropológia” leginkább az állami megrendelésre készített országos és regionális etnográfiai kérdőíveket, illetve az indián őslakosokra fókuszáló etnográfiai leírásokat jelentette.¹³

⁹ Szövetségi szinten formálisan elismerték az indiánok „függetlenségét és tulajdonjogát”, „kárpótolták” őket elhagyott területeikért, illetve vállalták az új területeken (rezervátumokban) való letelepedésük támogatását. A szerződések az „egyenlő partnerviszonyok” elvében születtek, ugyanakkor a kormányzat szabta meg a kifizetett összegek felhasználásának módját, az indiánok önkormányzati jogának biztosítását, és előírta az amerikai jogrendhez illeszkedő megvalósítását is. (BORSÁNYI 2001:145-146)

¹⁰ Az állami indiánpolitika alapelveit az 1783-as kongresszusi felhívás fekteti le, amely alapján a szövetségi kormány kiköti, hogy magánszemély közvetlenül nem vásárolhat földet az őslakosoktól. (BORSÁNYI 2001:145-146)

¹¹ A Bureau of Indian Affairs (BIA) 1849-től az Office of Indian Affairs nevet viselte, 1947-ben újra átnevezték Bureau of Indian Affairs-re. BIA alkalmazottjai között számos lelkes amatőr etnográfus volt. Az egyik legismertebb, a BIA első vezetője Henry Schoolcraft (1793–1864), aki intenzív kapcsolatot ápolott az általa „felfedezett” vélt Chippewak indiánokkal. A *Historical and Statistical Information Respecting the History, Condition, and Prospects of the Indian Tribes of the United States* című munkája a mai napig az egyik legrészletesebb indiánokról szóló monográfiák egyike. (KEDIA-WILLIGEN:2005). Amerika „első alkalmazott antropológusa” Alice Cunningham Fletcher (1838–1923) is a BIA munkatársa volt. Nevéhez köthető az egyik legelső indiánokról szóló monográfia, a *The Omaha Tribe* (STEWART: 2002).

¹² A Smithsonian Intézet alá tartozó Bureau of American Ethnology (eredetileg Bureau of Ethnology) célja az antropológiai kutatások országos szintű megszervezése volt, a szervezet megalapításának éve 1869, alapítója pedig John Wesley Powell. (WILLIGEN:2002)

¹³ Az alkalmazott antropológia korai történetéből a jogász végzettségű Henry Lewis Morgan (1818–81) sem hagyható ki. Munkássága az indiánokkal való intenzív kapcsolatán alapult. Az 1851-ben megjelent *Az irokézek szövetsége* az amerikai tudomány etnológia születésének kezdetét jelöli. (BOHANNAN-GLAZER 2006:69).

WILLIGEN (2002) az 1860-tól az 1930-as évek között időszakot azért nevezi az *alkalmazott etnológia* korszakának, mert a kormányzati megbízások alapján végzett etnográfiai jellegű munka és az antropológia, mint önálló diszciplína formálódásának folyamata, ahol az antropológia és annak alkalmazása szorosan kapcsolódik egymáshoz. Az antropológia és az alkalmazott antropológia története ekkor még szinte megegyezik, ahol „a határok szinte ködbe vesznek, többek között az intézményi és a személyi összefonódások miatt.” (KEDIA-WILLIGEN 2005:4).¹⁴

Miközben tehát az USA-ban a századfordulóra a BAE, mint az indiánügyekkel foglalkozó kormányzati szervezet „az antropológia egyfajta szinonimája” (KEDIA-WILLIGEN 2005:4), ugyanezen időszakban megkezdődik az antropológia, mint önálló tudományos diszciplína formálódásának és intézményesülésének folyamata is.¹⁵ Az, hogy az amerikai antropológusok csak „lassan köteleződtek el az alkalmazott antropológia iránt” (STEWART:1987) többek között az akadémia tradíciókban keresendő, és kapcsolatba hozható Franz Boas¹⁶ személyével is.

A korszak szellemi légkörében Boas ugyanis hidat képezett a 19. századi korai amerikai antropológia és a 20. században kifejlett tudomány között (BOHANNAN-GLAZER 2006:133). Boas részese volt annak a folyamatnak, amelyben az addig inkább az egzotikus társadalmakra alkalmazott etnográfiai módszerek alkalmazása fokozatosan áttevődött az észak-amerikai kontinens bennszülöttjeinek tanulmányozására (native americans), ahol a cél a „jobb” (hatékonyabb) kormányzati politikát megalapozó nyelvészeti, archeológiai, etnológiai ismeretek gyűjtése volt (FEISCHMIDT-KOVÁCS: 2006).

¹⁴ Az alkalmazott antropológia történetében az etnológia az Egyesült Államok mellett Nagy-Britannia gyarmati közigazgatási-gyakorlatban is szerepet játszott, hiszen a gyarmati kormányzatok információ-szükségleteit eleinte az egyetemi tanszékek alapkutatásai elégítették ki. (LÁSD RYLKO-BAUER-SINGER-WILLIGEN:2006, PINK:2006)

¹⁵ Intézményes antropológia oktatása először Franz Boas docenssé való kinevezésével indult el a Clark Egyetem pszichológia tanszékén, 1889-ben. Innen került át Boas professzori kinevezését követően, 1896-ban a Columbia Egyetemre, ahol közel fél évszázadon keresztül szinte egymaga oktatta az amerikai kulturális antropológia későbbi generációit. A századfordulót követően 1902-ben megalakult az etnográfusokat és antropológusokat országos szinten is összefogó szervezet, az American Anthropological Association (AAA). Az AAA országos szervezetének megalapításában két intézmény játszott fontos szerepet: az American Ethnology Society (1842) és az Anthropological Society of Washington (1879), ez utóbbi szervezet tagsága automatikus AAA-tagságot jelentett. (WILLIGEN:2002)

¹⁶ Franz Boas (1858 –1942) német származású antropológus szerepe kiemelkedő az antropológia amerikai történetében: többek között elősegítette az antropológia kutatási területének körülhatárolását, felismerte a kultúrák összehasonlító módszerének korlátait, és a kulturális relativizmus jegyében küldte tanítványait terepmunkára Amerika és világszerte.

A századforduló antropológusai között Boas „alkalmazott antropológusként” nem igazán kerül említésre – jegyzi meg WILLIGEN (2002) – annak ellenére, hogy akadémiai munkája mellett a kormányzat által szponzorált szakpolitikai kutatásokat (policy research) is végzett: az egyik legismertebb ilyen jellegű morfológiai munkája az USA bevándorlási ügyekkel foglalkozó szervezetének készült. A legfontosabb ok, amiért Boas neve nem hanyagolható el az alkalmazott antropológia korai történetében felbukkanó etikai dilemma vizsgálatakor elsősorban a *The Nation* című újság hasábjain 1919. december 20-án megjelent *Scientists as Spies* című cikkkel demonstrált nyílt szerepvállalásához köthető. A kifejezetten heves hangételű írásban jelent meg először a tudomány és annak alkalmazási viszonyában a kutatók szakmai-etikai felelősségének felvetése. Boas a tudomány katonai célokra történő kihasználását kritizáló alapállásával az antropológia és az etika találkozásának első meghatározó szereplőjévé vált (FLUEHR-LOBBAN 2003:174).

„Az, aki a tudományt a kémkedés álcázására használja, ... a tudomány prostituáltja megbocsáthatatlan módon, és elveszíti azt a jogot, hogy tudósnek neveztesse” – idézi WILLIGEN (2002) Boast, aki azzal vádolt meg amerikai tudósokat, hogy az első világháború során a terepen végzett tudományos jellegű kutatásuk leple alatt kémtevékenységet folytattak. Az írás megjelenését követően az American Anthropological Association (AAA) 1919. december 30-án – a megfogalmazott vádakát nem vizsgálva 20/10 arányú szavazattöbbséggel – elhatárolódott Boas kijelentéseitől és megrovásban részesítette. (WILLIGEN 2002:23).¹⁷

Egyes szerzők szerint a nyílt levél és az abban hangsúlyozott “etikai elhivatottság” leginkább Boas személyes morális érzékenységének tudható be¹⁸, ami mégis igen lényeges az alkalmazott antropológia történetének szempontjából. Boas ugyanis a morális felelősség-érzetének szakmai-etikai összefüggésben hangot adó írásával ráirányította a figyelmet – hacsak időlegesen is – arra, hogy az antropológia addigra meghatározóvá váló kutatási

¹⁷ HARRIS-SADLER (2003) kutatásai szerint az 1. világháború idején kilenc tudós folytatott információgyűjtést régészeti terepmunkának álcázva az Office of Naval Intelligence (ONI) számára. A Boas által megvádolt négy antropológus Samuel Lothrop, Sylvanus Morley, Herbert Spinden és John Mason lehetett. Lothrop 1917-1918 között az amerikai hadsereg szárazföldi haderejének hírszerzője volt. Morley – Chichen Itza városának felfedezője – az első világháború idején a Mexikóban állomásozó német egységek taktikai mozgásáról gyűjtött információt fedett ügynökként. Spinden 1917-ben éppen Morley alatt teljesített szolgálatot. Egyébként ők hárman Boas ellen szavaztak az AAA közgyűlésén, Mason későbbi bocsánatkérő levelében már arról írt, hogy hazafias kötelességből folytatott kémtevékenységet.

¹⁸ PRICE (2010) szerint az AAA úgy állította be Boast, mint aki tudományos pozíciójával „visszaélve” hangsúlyozta pacifista nézeteit. Price kijelentését az FBI által rendelkezésére bocsátott dokumentumok vizsgálatára alapozta, amely alapján egyértelmű, hogy a Boas által megvádoltak közül például Lothrop az 1. világháború idején valóban kémkedett a Karib-térségben, amíg le nem lepleződött.

módszerének, a terepmunkának kormányzati és legfőképpen katonai célú használata erkölcsileg megkérdőjelezhető potenciált is hordoz, ami nem mellesleg a tudomány általános reputációjára is hatást gyakorol.

Röviden összegezve: az Egyesült Államokban alkalmazott antropológia „születése” eleinte az antropológiai tudás gyakorlati értékeinek felismerését jelenti, amely éppen az antropológia tudásterületének legitimációs folyamatával esik egybe. Az „alkalmazott antropológia” kifejezés ekkor a kormányzati politikában alkalmazott etnográfiai módszerek használatát jelenti – ezért is jelöli a korszakot WILLIGEN (2002) *alkalmazott etnológia* elnevezéssel. Ez a jelentéstartalom azonban az 1920-as évek közepétől fokozatosan átalakul, módosul, mivel az 1930-as évektől kezdetét vette az alkalmazott antropológia, mint a szociális problémák megoldására és a szakpolitika szolgálatára használható szemlélet kifejedése és intézményesülése. A kibontakozás főképp a nagy gazdasági világválság (1929-1933) hatására ment végbe, amikor is Amerika-szerte láthatóvá váltak a különböző szociokulturális társadalmi problémák.

1.2. AZ ALKALMAZOTT ANTROPOLÓGIA TÖRTÉNETE 1930-TÓL 1945-IG

WILLIGEN (2002) az alkalmazott antropológia második, 1930 és 1945 közötti időszakát az *állami alkalmazás (federal service stage)* elnevezéssel illeti. A korszakban az etikai felelősségről való gondolkodás egyrészt Amerika gazdasági-politikai pályájával¹⁹ állt összefüggésben, amelyet Rooseveltné New Deal (1933-36) programja a gyakorlati tudással rendelkező társadalomtudományi munkaerő intenzív foglalkoztatásával indirekt módon, de erőteljesen befolyásolt. (STEWART:2002). Másrészt az USA kormányzata a II. világháborúban az állami alkalmazásban álló antropológusok szerepvállalásával összefüggésben olyan etikai dilemmákat hozott a felszínre, amelyek mind az antropológia-tudomány, mind az alkalmazott antropológia tudománytörténetében fordulópontokhoz vezettek.

Antropológusok a háború szolgálatában

Az alkalmazott antropológia története az *állami alkalmazás* korszakában, ahogy a kezdetekben, úgy ebben az időszakban is, elválaszthatatlanul összekapcsolódott a modern kulturális antropológia fejlődéstörténetével – még hozzá az egyre nagyobb számban a kormányzati adminisztrációba bekapcsolódó szakember munkája révén. Ennek egyik legmeghatározóbb intézménye még mindig az őslakos indián rezervátumok adminisztratív irányításáért felelős Bureau of the Indian Affairs (BIA)²⁰ volt (WILLIGEN: 2002). Azonban az alkalmazott társadalomtudományi ismerettel rendelkező antropológusok munkavállalása nem csak a kormányzat indiánügyi részlegeire korlátozódott.²¹

Az egyik legismertebb munkahely, ahol számos antropológus dolgozott ez idő tájt a CIA intézményi elődje, az Office of Strategic Services (OSS) volt. Az OSS szolgálatában álló

¹⁹ A korszakban Amerika gazdaságilag magára talált, a General Motors és a Ford vezetésével az autógyártás lett az ország vezető iparága. 1924-ben a megszigorított kvótatörvény (Immigration Act) 164.557 főben maximálta az évente beengedhető bevándorlók számát, illetve az indiánok az Egyesült Államok "teljes jogú állampolgárai" lettek, formálisan mindenképp. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy szövetségi tisztviselők, a Kongresszus és a telepések is a korszak uralkodó értékeit az őslakos indiánokra való kiterjesztését szorgalmazták. A korszakban Franklin D. Rooseveltné 1932-ben történő elnökké választása hozott változást (STEWART: 2002).

²⁰ A BIA hozzájárult ahhoz, hogy az 1930-as évek közepére John Collier vezetésével megalakult az Applied Anthropology Unit elnevezésű szervezeti alosztály. Az újonnan megalakított részleg 1935-ben például az amerikai mezőgazdasági minisztériummal közösen részt vett abban a kutatásban, amely az őslakosok attitűdjeit vizsgálta (WILLIGEN: 2002).

²¹ Ezzel párhuzamosan az antropológia gyakorlati haszna a magánszektorban is megjelenik: az első alkalmazott antropológiai kutatásnak a Hawthorne Plant Project (1924-32) tekinthető, amely Lyold Warner antropológus és Elton Mayo szociopszichológus együttműködésében Chichagóban a Western Electric Company felkérésére teljesült. A kutatás célja annak felderítése volt, hogy a gyári munkások teljesítménye miért mutat csökkenő tendenciát. (KEDIA-A. BENNETT:2005)

antropológusok közül az egyik leghíresebb Gregory Bateson²² volt, ám az antropológusok etikai-felelősségének a korabeli példákhoz köthető vizsgálatakor az OSS indonéziai kutatóegysége parancsnokának, Cora Alice Du Bois terepmunkájának²³ az esetét érdemes közelebbről megvizsgálni.

Du Bois 1937-39 között végzett terepkutatásokat a Bali és Kelet-Timor között található indonéziai Alor-szigeten. Terepbeszámolóí, illetve később megjelent monográfiája (*People of Alor*, 1944) alapján arra lehet következtetni, hogy a japán megszállás alatt lévő sziget aloréz őslakossága úgy várta az Egyesült Államok győzelmét a világháborúban, hogy állításait – miszerint „az amerikaiak jó emberek” – mindössze a kutatónővel való kapcsolatukra alapozták. Amerika-barát kijelentéseikért a japánok az őslakosokon a sziget anektálását követően nyilvános lefejezéssel statuáltak példát. „Habár ez a horrorisztikus eset nem gyakori, mégis drámaian mutatja az antropológia tudományának váratlan károkozási lehetőségét, és azt, hogy még a legártatlanabbnak tűnő társadalomkutatás során is végtelen a különböző felelősség-dimenziók összekapcsolódása, és így a vétkekesség lehetősége is” (WILLIGEN 2002:49).²⁴

A 2. világháború teljesen új kontextusba helyezte az antropológia és a tudományterület alkalmazási lehetőségeinek kérdéskörét, A háborús fenyegetés hatására kialakult légkörben az antropológusok – BABA-HILL (2006) szavaival - egyfajta „felelősséget fejlesztettek ki” a saját társadalmuk problémáinak megoldása iránt. Az antropológia-szakma hazafias elköteleződése intézményi szinten a Society for Applied Anthropology (SfAA)²⁵ szervezetben jutott leglátványosabban kifejezésre 1941 májusában – éppen az USA háborúba való belépése előtt. A szervezet létrehozása azt jelezte, hogy az akadémiai antropológusok legnagyobb

²² Az OSS szolgálatában álló antropológusok közül az egyik leghíresebb Gregory Bateson (1904-80) brit-amerikai állampolgár volt, aki antropológusként a második világháború előtti Új-Guineában, majd 1936-39 között első feleségével, a szintén antropológus Margaret Meaddel Bali szigetén kutatott. A háború elején az Egyesült Államokba utazva az OSS állományába belépve Burmában a hírszerző egység civil tagja volt. (WILLIGEN: 2002)

²³ Cora Alice Du Bois (1903-1991) diplomáját a Columbia Egyetemen történelemből, PhD-fokozatát antropológiából szerezte a Berkeley-n (tanárai Kroeber és Lowie. Később Kardiner mellett dolgozott. (WILLIGEN: 2002)

²⁴ A hétköznapi nyelvhasználat a felelősséget rendszerint a károkozáshoz társítja. Valamely cselekedetet egy cselekvőnek tulajdonítani annyit jelent, hogy valakit „felelősnek tekintünk.” (HELLER 1994:86-104)

²⁵ A Society for Applied Anthropology az alkalmazott és az akadémikus antropológia között megnövekedett a feszültség légkörében (mintegy kiválva, bár tagságilag összefonódva) 1941. májusában a Harvard Egyetemen alakult meg. Az alapításban közreműködött Conrad Arensberg, Gregory Bateson, Ruth Benedict, Margaret Mead, George Murdock, Elliot Chapple és William Foote Whyte. Ugyanebben az évben jelenik meg a társaság első folyóirata *Applied Anthropology* címmel, amely később (1949) felvette a *Human Organization* nevet.

szervezete, az American Anthropological Association mellett szükséges azon antropológusokat tömörítő különálló intézmény létrehozása is, amely a társadalomban kifejezetten a változásfolyamatokkal együtt járó társadalmi problémákra, valamint ezek megoldására fókuszál.

Néhány hónappal később azután, hogy megalakul az SfAA és az 1941. december 7-i Pearl Harbour elleni támadást követően a háborús időszak egyik etikailag legproblémásabb esete azon kormányzati alkalmazásban álló antropológusokhoz köthető, akik részt vettek az Amerika nyugati partján élő japán származású amerikaiak internáló táborokba²⁶ küldésében. A táborokon kívüli adminisztrációban tevékenykedő közösségi elemzők (community analysts) olyan szakértői anyagok készítésére kaptak feladatot, amely a táborbeli élet javítását, illetve a még rosszabb következmények elkerülését célozták. Ennek hatása, hogy a kormányzati alkalmazású antropológusok szerepvállalásának megítélését a korszak társadalomtudósai mind kritikusabban kezelték (RYLKO ÉS BAUER:2006).

Habár Ruth Benedict²⁷ kormányzati szerepvállalása jól ismert példa, azonban az antropológia használatának kontextusában az etikai felelősség kérdésének tárgyalásakor mindenképpen szükséges néhány mondatban kitérni tevékenységére. Benedict *Krizantém és kard* (1946) című kötete „az alkalmazott antropológiát mutatja be úgy, mint ami az egyes államok kormányainak viszonyában érdekes lehet” (BOHANNAN-GLAZER 2006:252). Bár Benedict alapvetően pacifista szemléletű tudós és közéleti szereplő volt, a világbéke érdekében (MARÓTI:1975) az antropológiai munkát katonai-háborús célok szolgálatába állítható tevékenységként fogta fel. Az eset az etikai felelősség tudománytörténeti analízisének szempontjából azért is érdekes: mert a Japánról, a japán mentalitásról készült „országtanulmány” nem az antropológiai terepmunka eredményeként szerzett adatokon alapult, amennyiben Benedict sosem járt Japánban és a nyelvet sem ismerte. Másfelől a „kultúra tanulmányozása a távolról”²⁸ típusú antropológiai megismerési stratégia alkalmazása – ahogyan korábban Du Bois példája is – azt az etikai kételyt hozta felszínre, amely az

²⁶ 1942. február 16-án megkezdődött azon katonai körzetek kijelölése, ahonnan szükség esetén bárki kitelepíthetővé vált. Habár a rendelet név szerint nem említett meg egyetlen etnikai csoportot sem, mégis elsősorban a nyugati parton élő japán-amerikaiakra vonatkozott. Az intézkedés mintegy 80 ezer amerikai állampolgárt kényszerítettek táborokba. (Terebess Ázsia E-tár)

²⁷ Ruth Benedict (1887-1948) a kultúra és személyiség iskola képviselője, Boas tanítványa.

²⁸ Margaret Mead és Rhoda Metraux szerzőpáros *A kultúra tanulmányozása távolról* (1953) c. könyve az irányzat klasszikus példája. (HAJDU: 2007)

antropológiai ismeretszerzés kormányzati, főképp háborús célokra való használatának negatív következményeivel összefüggésben a vétkekesség gyanúját veti fel.²⁹

„Az, hogy a második világháború alatt az amerikai antropológusok közreműködtek a nemzeti öntudat erősítésében, magyarázatokkal látták el az amerikai hadsereget az aktuális ellenség viselkedési mechanizmusaival kapcsolatban, vagy éppen jelen voltak a hadifoglyok kihallgatásain” (HARASZTI:2005), – mind alapvető hatást gyakoroltak az antropológia tudományának egészére, többek között az antropológusok szerepvállalásának szakma-etikai megkérdőjelezhetőségével kapcsolatban.

Összefoglalva tehát: 1930-45 között az alkalmazott antropológia története az *állami alkalmazás* korszaka – ahogyan már elnevezése is jelzi – egy olyan időszak, amelyben a kormányzati alkalmazásban álló antropológusok szaktudása felértékelődik. Egyrészt az indiánügyek miatt, másrészt a világválság hatására megjelenő komplex társadalmi és gazdasági problémák megoldására tett szerepvállalás okán, amit aztán az ország világháborús szerepe ugyancsak tovább erősített. Mindeközben az alkalmazott antropológia fokozatosan fejlődött olyan szemléletté, amely a társadalmi problémák felkutatásában a tudásterület gyakorlati értékét módszeresen hangsúlyozva egyre inkább szubdiszciplináris státuszt követelt magának. Az elköteleződés, vagy más szavakkal felelősségvállalás – az akadémiai antropológiától elkülönülve – végül a Society for Applied Anthropology megalakításában jutott kifejezésre, ami WILLIGEN (2002:29) szerint egyben az antropológia tudománytörténetének fejlődésében is fontos fejezetként értékelhető.

²⁹ Minden cselekvő felelős a cselekedeteiért, a felelősség milyensége, minősége és súlya mégsem függ teljes mértékben attól, hogy a cselekvés szándékos volt-e. Az egyik fő kérdés ebben az esetben az, hogy a cselekvőnek tulajdonítható-e a cselekedet negatív tartalma: tudta-e a cselekvő, hogy cselekedete valójában mit jelent? (HELLER:1994)

1.3. AZ ALKALMAZOTT ANTROPOLÓGIA TÖRTÉNETE 1945 UTÁN

Az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy Amerika belépése a 2. világháborúba egyértelmű fordulópont volt az alkalmazott antropológia történetében. 1945-től kezdve az antropológia „használatának” új, már intézményesült szervezetein keresztül megjelenő szemlélete ugyanis fokozatosan térhódított. Mondhatni ez volt a *szerepkiterjesztések időszaka (role extension stage/value-explicit)*, amely aztán az alkalmazott antropológia különböző szakterületeinek kiválását vonta maga után (WILLIGEN 2002:30).

Miközben a 2. világháború tragikus eseményeinek hatására az (etikai) felelősségvállalás olyan alapdokumentumokban is kifejezésre jutott, mint a kutatásetikára vonatkozó, Nürnbergi Kódex (1947), és az emberek alapvető jogairól szóló, az ENSZ által kiadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948), addig a társadalomtudományi szervezetek közül elsőként a Society for Applied Anthropology előbb etikai állásfoglalásában, majd pedig Etikai Kódexben (1949) fogalmazta meg az antropológusok felelősségével kapcsolatos általános elveket. Az alkalmazott antropológiai etikai kódex évekkel megelőzte az AAA hivatalos iránymutatásait, és ezt REED (1998) például egyenesen az alkalmazott antropológia történetének egyik legfontosabb állomásaként értékelte.

Az etikai felelősség jelentéseinek felkutatásában a 2. világháborút követő időszak azért választóvonal, mert az Egyesült Államok hadba lépésének történeti-politikai kontextusa a felelősség kérdéskörét olyan új pályára állította (KEDIA:2005), amely a mai napig meghatározza a kortárs antropológia, ezen belül is az alkalmazott antropológia egyik szakterületének, a katonai antropológia etikai dilemmáit. A kormányzati szektor és az antropológia hol titkos, hol nyílt módon, de 1945-től még inkább összefonódott.

Antropológusok katonai műveleti terepen

Miközben az antropológia tudománytörténetének tanulsága szerint a társadalmi problémák iránti felelősségvállalás jegyében az alkalmazott antropológia szemlélete intézményesült, addig Truman elnök megfogalmazta a „fejlődő országok” számára az ún. Point Four Programot (1948), amelynek keretében további antropológusok kerültek állami alkalmazásba. A nemzetközi segélyezésekért és egyes külpolitikai ügyekért felelős állami hivatalok, illetve

az ENSZ és szakosított szervezetei (UNESCO, FAO) mint a segélyezési politika aktív részvevői előszeretettel foglalkoztattak képzett antropológusokat. (FOSTER 1969).³⁰

HARASZTI (2005) BENNETT (1996:28) kutatásaira hivatkozva kiemeli, hogy a tárgyalt időszakban az olyan tudósok, mint Dean és Whyte, Leighton, Adair, Parker nem győzték hangsúlyozni, hogy az antropológia alkalmazása milyen tagadhatatlanul nagy felelősséget von magával. hiszen közösségek és népcsoportok sorsa függhet tőle. Ezzel párhuzamosan az 1950-es évek végére az antropológia iránti általános társadalmi igény az Egyesült Államokban robbanásszerűen megnőtt: Amerika-szerte népszerűvé vált az antropológiai képzés, az alkalmazott antropológiai képzési programok és számos új tanszék alakult.³¹

Az, hogy az alkalmazott antropológia korabeli történetében a beavatkozás fogalma körüli etikai kételyek kerültek előtérbe, illetve az, hogy az antropológia alkalmazása egyre inkább „politikailag gyanús kategóriává” vált (BABA-HILL:2006), többek között két hidegháborús eseménnyel kapcsolható össze. Az egyik a Camelot Program volt, amely – mint nagyszabású társadalomtudományi kutatás – 1964-ben kezdődött az amerikai hadsereg és a Special Operation Research Office (SORO) támogatásával, feladatának a fejlődő országok – Irán, Thaiföld, Fülöp-szigetek, Venezuela, Bolívia, Peru, stb. – társadalmi rendszereinek a belső konfliktusokra adott kormányzati reakcióinak a tanulmányozását tekintette. A SORO munkája, adatgyűjtése terepmunkán alapult, célja pedig azon lehetőségek feltérképezése volt, amelyek alapján egy olyan társadalmi rendszer létrehozása válna lehetségessé, ami lehetővé tenné a fejlődő országok társadalmi változásfolyamatainak politikai szempontból fontos előrejelzését és befolyásolását (SZÁLKAI 2011:20). 1964-ben, még a program tervezési szakaszában azonban korrupciós botrány tört ki, mikor nyilvánosságra került egy chilei társadalomtudós megvesztegetési ügye. Az eset kiszivárgását követően végül a kormányzat 1965-ben leállította a Camelotot, azonban a közvélemény az antropológia által elkövetett legnagyobb „bűnök” egyikeként könyvelte el, noha antropológusok közvetlen módon nem is vettek részt benne (FLUEHR-LOBBAN 2003:8).

A Camelot Programot követő másik etikailag leginkább kérdéses kormányzati program az 1967 májusában Vietnámban indult Civil Operations and Revolutionary (CORDS)³² volt,

³⁰ A 1950-60-as évekre a különféle nemzetközi segélyakciók száma jelentősen megnövekedett, ezek rendeltetése nagyrészt a harmadik világ ún. „hátrányos helyzetű” népcsoportjai felé irányult azzal a céllal, hogy az ottani életkörülményeken javítsanak (HARASZTI:2005).

³¹ 1952-ben alakult meg az Egyesült Államokban az első alkalmazott antropológiai oktatási egység a Bureau of Applied Research in Anthropology (BARA) néven a University of Arizona keretein belül. (WILLIGEN:2002)

³² A szervezet neve később Rural Development Support elnevezésre változik.

amely az amerikai hadsereg, a civil és kormányzati fejlesztési szervezetek³³ és a dél-vietnámi kormány koordinációját felügyelte. 1967 végén a CORDS részeként vette kezdetét az ún. Phoenix-program a CIA és a dél-vietnámi biztonsági szolgálat közös hírszerzési részlege alkalmazásában álló antropológusokkal. Elsődleges célja a Vietkong civil támogatóinak azonosítása és „semlegesítése” volt: ennek jegyében 1967-72 között a program során 81 740 civilt azonosítottak, akik közül 26 369 fő életét vesztette (TÖRÖK 2011:353).

A más nemzetek ügyeibe való beavatkozás esetei és ezekben az antropológusok kormányzati, katonai célokat szolgáló szerepvállalása körül megfogalmazódó etikai kételyek már az American Anthropological Association szervezetét is lépésre kényszerítették. 1967-ben megalakult az AAA Etikai Bizottsága (CEO), amely „meg nem engedettnek” (clandestine) ítélte a beavatkozás negatív példáját kiváltó a Pentagon által finanszírozott Camelot típusú kutatásokat (WILLIGEN 2002:50). Az állásfoglalást – *Statement on Problems of Anthropological Research and Ethics* – HILL (2006) az AAA első, 1971-ben kiadott formális Etikai Kódexe előfutárának tekinti, hiszen az AAA 1969-ben még csak etikai tervszellettel rendelkezett, amelyet egyetemi hallgatók kényszerítettek ki.

Összegezve: a kormányzati programok tehát egyértelműen befolyásolták azt, hogy a társadalomtudományok (így az antropológia is) „gyanússá” váltak a 2. világháborút követő hidegháborús korszakban. A folyamat az antropológusokban is kételyeket ébresztett: egyrészt aggódtak, hogy a beavatkozások negatív módon befolyásolják az antropológia reputációját (emiat az Amerikán kívüli terepkutatások lehetőségei is korlátozódtak) Továbbá egyre több morális kétség támadt a terepkutatások alatt összegyűjtött adatok felhasználásával kapcsolatban is – foglalhatjuk össze HILL (2006) vonatkozó meglátásait. Nem mellesleg az Egyesült Államok vietnámi háborús politikája, illetve az olyan etikailag megkérdőjelezhető programok, mint a Camelot vagy a CORDS az antropológusok munkaerő-piaci elhelyezkedésére is hatást gyakoroltak: az 1970-es évektől a frissen végzett antropológusok egyre nagyobb számban az egyetemi kutató állások helyett a civil szektor mellett, az üzleti világban kezdtek el munkát vállalni. (WILLIGEN 2002).

Az alkalmazott antropológia intézményesülése és expanziója az 1970-80-as évekre magával hozta, hogy a szubdiszciplináris státuszú szakterület egyre népszerűbb kutatási témává vált az antropológián belül. A szemléletbeli változást jól mutatják a korszakban az „alkalmazott

³³ Például United States Agency for International Development (USAID) vagy a US Information Agency (USIA).

antropológiára” vonatkozó első szintetizáló elemzések, amelyekben a társadalmi, gazdasági és technológiai problémák megoldása érdekében végzett szerepvállalás vált hangsúlyos jellemvonássá (Lásd FOSTER:1969). Erre a gyakorlati orientációt hangsúlyozó definícióra reflektálva BABA-HILL (2006), és WILLIGEN (2002:37) is már egyfajta „új alkalmazott antropológiáról” beszél. WILLIGEN kategorizálásában az utolsó, tehát az alkalmazott antropológia ötödik korszaka a *Policy Research Stage*, a szakpolitikai kutatások korszaka, amelyben az Egyesült Államok külpolitikájának részeként indított Human Terrain System (HTS)³⁴ projekt sokak számára a „21. század CORDS Programja” (GONZÁLEZ:2008). Ennek oka az, hogy a HTS a kortárs alkalmazott antropológia etikai szempontból mára az egyik leginkább kétséges példája, amely az antropológia, mint tudástőke használatával összefüggésben egyre több episztemológiai, etikai és politikai kételyt ébreszt, és nem csak az antropológusokban. Az Amerikai Egyesült Államok elleni 2001. szeptember 11-i terrortámadást követően a „War on terror” politikai doktrína részeként 2005-ben megszületett HTS-konceptió³⁵ először Afganisztán amerikai inváziójakor realizálódott (PERUGINI 2008:213). A HTS és a hozzá kapcsolódó Human Terrain Team (HTT) feladatát a következőképpen foglalja össze TÖRÖK (2011:342): „olyan társadalomtudományi kutatás és adatgyűjtés, ahol az adatoknak az adott művelet szempontjából relevánssá tétele, illetve a döntéshozatalba való beépítése a feladat.”³⁶ A HTT-ben alkalmazott antropológusok és más társadalomtudósok a katonai egységek keretei között, központilag kijelölt célokkal, akár katonai kiképzésben részesülve, egyenruhában, sőt indokolt esetben fegyveres kísérettel folytatnak „terepmunkát” (SZÁLKAI 2011:30). Az adatgyűjtés „terepmunka jellegű” szituációban valósul meg, ahol a műveleti területen élő emberek társadalmi, etnográfiai, gazdasági és politikai jellemzőinek összesítése antropológiai és etnográfiai adatokkal kerül felhasználására (TÖRÖK 2011:342).

A Human Terrain System-programmal kapcsolatban az AAA 2007. október 31-én tett állásfoglalásában³⁷ rosszallást (expresses its disapproval) fejezett ki, és az antropológusok

³⁴ A program hivatalos oldala: www.humanterrainsystem.army.mil

³⁵ A Human Terrain System fő ötletadója az antropológus végzettségű Montgomery McFate. (Lásd MCFATE: 2003)

³⁶ A „human terrain” angol kifejezés a műveleti terület emberi olyan dimenziója, amely a műveleti területen élő emberek társadalmi, etnográfiai, gazdasági és politikai jellemzőinek összességének jelenség-együttesét jelenti, amelyeket szociokulturális, antropológiai és etnográfiai adatokkal írunk le. (Lásd TÖRÖK:2011)

³⁷ Lásd www.aaanet.org/about/Policies/statements/Human-Terrain-System-Statement.cfm

tudományos közösségének számára etikailag elfogadhatatlannak minősítette a programot.³⁸ A háború logikájából következően ugyanis a HTS-ben résztvevő antropológusok kutatási alanyainak tájékoztatáson alapuló önkéntes beleegyezése (informed consent), a károkozásra és a negatív hatások tilalmára (to do no harm) vonatkozó erkölcsi kötelezettsége, etikai felelősségvállalása egyáltalán nem értelmezhető.³⁹ A Human Terrain System program arra a komplex, ezen belül is az etikai felelősség jelentés-alakzataihoz kapcsolódó kérdéskörre utal, amely mára – a nemzetközi diskurzus mellett – a Magyar Honvédség különböző nemzetközi katonai missziókban való részvétele (NATO- és ENSZ-békefenntartás) miatt a hazai tudományos életet is elkezdte foglalkoztatni.⁴⁰

A 20. század végére tehát az antropológia tevékenységét más tudományágakkal – például a hadtudománnyal – összehangolva tudásterületének gyakorlati értékét állította előtérbe. Ebben az összefüggésben az alkalmazott antropológia, a kortárs antropológia egyik kiemelkedő szakterülete nem más, mint a kulturális antropológia elméletének, módszertanának és holisztikus látásmódjának gyakorlati alkalmazása egy adott közösség társadalmi, politikai, gazdasági vagy technikai problémáinak megoldására (HARASZTI 2005). Mára az alkalmazott antropológia egy olyan diszciplináris státuszt követelő szakterületté fejlődött a kortárs antropológián belül, amely „átfogja mindazokat a tevékenységeket, amelyeket az antropológusok nem csak ma, hanem a múltban is végeztek, azzal a céllal, hogy gyakorlati problémákat oldjanak meg” (WILLIGEN 2002:8). Itt az etikai kételyek, különös tekintettel a cselekvés-következményként felfogott felelősség összefüggésében legfőképp a terep és terepmunka fogalmához és az antropológusok szerepvállalásához kapcsolódva jelenik meg.

³⁸ Az eset kapcsán az AAA felismerte az együttműködésben rejlő etikai kihívások fontosságát. Ennek jegyében 2006 óta egy külön bizottság keretében foglalkozik a hírszerző és biztonsági szervekkel való együttműködéssel.

³⁹ Az AAA etikai kételyei egyrészt arra vonatkoznak, hogy a HTS-ben résztvevő antropológus a katonai állomány tagjaként nem minden szituációban képes antropológusi identitását igazolni, hiszen adott helyzetben „beleolvad” a műveleti szintér katonai állományába. Másrészt a HTS-ben résztvevő antropológus azon feladata – a különböző csoportok (helyi lakosok és a hadsereg) közötti mediációval – által éppen a megbízás jellegéből adódóan a kutatás alanyai potenciális katonai műveletek célpontjává teheti. Végül mivel a HTS-ben betöltött szerepük miatt a közvélemény összekapcsolja az antropológusokat az USA katonai műveleteivel, ez közvetett módon kárt okozhat a tudományterületnek.

⁴⁰ Az antropológusok közül többen a társadalomkutatói részvétel etikai vonatkozásainak fontosságát hangsúlyozzák (Lásd TÖRÖK:2011, KOLOSSA:2013, HARADI:2010). A hadtudományok képviselői az antropológiára egy olyan lehetőségként tekintenek, amely igenis szolgálhat katonai célokat (Lásd SZTANKAI: 2013, BOLDIZSAR: 2013)

2. AZ ETIKAI FELELŐSSÉG-FOGALOM AZ ANTROPOLÓGIAI MUNKA SORÁN – különös tekintettel a civil szektorban elhelyezkedett antropológusokra

Jelen dolgozat témájának kifejtését alátámasztó empirikus kutatás arra keresi a választ, hogy az antropológia tudományterületéhez meghatározó módon kapcsolódó, de eltérő szak-, illetve kutatási területen és munkakörökben tevékenykedő magyar antropológusok milyen kontextusokban találkoznak (terep)munkájuk során a felelősség-fogalom kérdésével és ennek szakma-etikai következményeivel.

A kutatás a 2014. júliusa és októbere között felvett tematikus, félig-strukturált 11 interjú⁴¹ elemzésén alapul.⁴² Az interjútechnika alkalmazása mellett azért döntöttem, mert a filozófia és a recens antropológiaelmélet találkozási pontjában elhelyezhető etikai felelősség-fogalom értelmezéseit körbejáró vizsgálat a kérdőíves, survey-típusú kutatásnál finomabb, árnyaltabb megközelítést kívánt. A választott technika biztosítja az interjúalanyok véleményének összehasonlíthatóságát, másrészt a teljesen strukturált interjúhoz képest az „átfogalmazhatóság”, a sorrendbeli rugalmasság és a beszélgetések során felmerülő további, vagy éppen szükségtelen kérdések variálhatósága, némi kutatói szabadságot adva, az emóciókat is láttatni engedni.

Az interjúalanyok, – az antropológus szakma néhány meghatározó első generációs képviselője – kiknek kiléte anonimitásban marad, még akkor is, ha a vezérfonal-interjú gerincét jelentő témakörök kérdéseinek többsége (lásd melléklet) a megkérdezettek biográfiai adataira vonatkozott, és így a válaszok is egyéni én-reprezentációk. Ugyanis a kutatás hipotézisének – *a globalizáció korában bármely szociokulturális jelenséget feltáró antropológiai kutatásban/munka során az etikai-felelősség fogalma megkerülhetetlen értelmezési feladatként jelenik meg* – bizonyításához nem szükséges a szubjektum elemzése.

⁴¹ Az interjúalanyok kiválasztásakor úgy véltem, hogy a mai magyar antropológia akadémiai oldalát reprezentáló jeles személyek véleményének ismerete segítheti az „alkalmazott antropológusoknak” tekintett szakemberek bemutatását. Ők ugyanis a megszerzett tudományterületi szakismereteiket nem, vagy nem feltétlenül a tudományos munka, hanem a gyakorlati tevékenység keretei között alkalmazzák. Az interjúk majdnem mindegyike az eredetileg is tervezett beszélgetőpartnerekkel többnyire az általuk javasolt helyszíneken, valakinél semleges, másoknál személyesen preferált környezetben valósult meg országszerte. A résztvevők túlnyomó többségével jelen sorok szerzője a kutatást megelőzően nem állt kapcsolatban. Az interjúalanyok a kutatás felkérésekor értesültek a többi résztvevőről. A megkérdezettek többsége ismerte egymást, vagy legalábbis halott a többiek munkásságáról.

⁴² Amennyiben számításba vesszük, hogy a kortárs kritikai antropológia miképpen vélekedik a terep és terepmunka fogalmáról, akkor a bevezetőben kifejtett komplexen értelmezett kutatói részvétel felvetésből következően jelen sorok szerzője akár azt is állíthatná, hogy jelen kutatás terepmunkán alapul.

(KOVÁCS:2007). Mivel „adatközlőként” a megélt tapasztalatok közvetítésén keresztül a felelősség fogalmához kapcsolódó különböző jelentés-szintek émius megragadása a cél, a kutatott alanyok személyiségvizsgálata így nem elsőrendű feladat. Másrészt az alkalmazott antropológia magyarországi tendenciáinak vizsgálata, illeszkedve a tudományterület általános konvencióihoz, a kutatási alanyok anonimitását elsőrendű etikai irányelvnek tekinti. Az interjúalanyok névtelenségét jelen kutatás úgy őrzi meg, hogy az egyes interjú-részletek idézésekor egyrészt a szakmai identitásra vonatkozó interjú-kérdésre – *Antropológusnak tartja-e magát?* – adott válaszok szerepelnek az adatközlő személyének fiktív monogramja helyett. Ez a kategorizációs megoldás a kutatás alanyainak explicit önbevallásán alapul, és a szövegben például „*antropológiai módszerekkel dolgozó kultúrakutató társadalomtudós*”, vagy éppen „*érdekvédő antropológus*” jelöléssel való szerepeltetést jelent.

A kutatáshoz felkért interjúalanyokkal folytatott beszélgetések vázlatát négy, egymással szorosan összefüggő témakör – *kapcsolódási pontok az antropológiához, kutatói attitűd/antropológusi szerep és terep-élmények, etikai felelősség: irányelvek a terepen és azon túl, antropológia jelene és jövője Magyarországon* – átlagosan 2-3, előre vázlatosan megírt nyitott kérdés jelentette – lásd Mellékletben.

Mivel jelen írás első összegző tanulmánya egy nagyobb kutatásnak, így jelen fejezet felépítésekor a szerző az interjú-anyagok feldolgozásakor kényszerűségből a redukció eszközével élt, amit elsősorban a dolgozat terjedelmi megkötésére vonatkozó elvárások indokolnak. Ugyanakkor, a kortárs magyarországi alkalmazott antropológia etikai alapállását jellemző dilemmákat tárgyaló kutatás elméleti felvezetés nem lehet teljes a Sol Tax-féle akcióantropológia (1948) és az Allan Holmberg által fejlődés/fejlesztés-antropológiának (*development anthropology*) (1952) nevezett irányzatok rövid bemutatása nélkül. Ezen teóriák jelen kutatás esetében azért a tudománytörténet kihagyhatatlan állomásai, mert az antropológiai gyakorlat használata által felvetett olyan etikai kételyeket hoztak felszínre, amelyekben a felelősség jelentésének bizonyos kérdései elválaszthatatlanul kapcsolódtak hozzá az antropológus szerepéhez. (Többek között erre reflektál WILLIGEN (2002) a *szerepkiterjesztések* korszak másik – value-explicit stage, azaz érték-explicit – elnevezéssel). Másrészt az interjúk feldolgozásakor egyértelművé vált, hogy az 1950-es években Tax és Holmberg kapcsán explicit módon is megfogalmazást nyert antropológusi felelősség tárgyköre párhuzamba állítható a mai hazai civil szektorban dolgozó aktivista antropológus interjúalanyok egyes narratíváiban megjelenő felelősség-értelmezéssel.

A tanulmány második, empirikus része két fejezetre tagolódik: az elsőben a kutatásban résztvevők narratíváiban megjelenő, az antropológiai tereppel kapcsolatban három egymással összefüggő téma – a *terepen eltöltött idő*, a *terep, mint helyszín lokalizálhatóságának kérdései*, illetve az *antropológusok saját társadalmukban betöltött szerepvállalásának lehetőségeiről vallott tapasztalatok* – rövid összegzése alapján mutatom be alanyaim szakmai *ars poetikáját*. A második fejezetben a narratívákban hangsúlyosan megjelenő antropológusi szerepvállalás etikai dilemmáit dolgozom fel.

2.1. TALÁLKOZÁS AZ ANTROPOLÓGIÁVAL: eltérő generációk és eltérő terep-értelmezések

Elsőként a megkérdezettek az antropológia-tudománnyal való kapcsolatfelvételét mutatom be vázlatosan, majd az antropológiai terep fogalmával kapcsolatos kortárs hazai felfogást vizsgálom. Ennek folyamánként sor kerül még az ezzel szorosan összefüggő antropológusi szerepvállalás kérdésére, illetve ennek is egy speciális, alkalmazott antropológiai részterületével az aktivista antropológusok etikai dilemmáival.

Kapcsolat az antropológiával

Interjúalanyaim az antropológia tudományával való találkozása elválaszthatatlan módon összekapcsolódik a tudásterület tudományos intézményesülésének kezdeti időszakával az 1990-es évek közepének Magyarországon. Míg a kulturális és szociálintropológia világszerte komoly, mára sok helyütt több mint egy évszázadra visszatekintő múlttal rendelkező diszciplína, addig általában Közép-Európában szinte vadonatúj tudásterület. Sőt, a nemzetközi folyamatok azt tükrözik, hogy az alkalmazott antropológia és az ehhez kapcsolható gyakorlati értékű társadalomtudományi tudás általánosan elfogadott társadalompolitikai fejlesztési eszköz. Ugyanakkor antropológiai ismereteket közvetítő kutatás és oktatás az 1990-es évek elejéig Magyarországon kizárólag a néprajz, a klasszikus etnográfiai képzés keretein belül valósulhatott meg (KÉZDI-NAGY 2008:11).

A helyzet megváltozása, az antropológia hazai megalapozása két személyhez, Boglár Lajoshoz (1929-2004) és Kunt Ernőhöz (1948-1994) és két városhoz, Budapesthez és Miskolcra köthető. Az iskolalapítók⁴³ antropológia iránti elkötelezettségét és ehhez kapcsolódó munkásságát a megkérdezettek, mint egykori tanítványok és/vagy kollégák kifejezetten nosztalgikusan elelevenítették fel az interjúk során.

Míg Boglár az ELTE Bölcsészettudományi Karán alapította meg a kulturális antropológia szakot, amelyet 1991-től akkreditáltak, addig vele szinte egy időben Kunt a Miskolci Egyetemen indította el a Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszéket, illetve az első antropológus évfolyamot.⁴⁴

⁴³ A két iskolalapító nem ugyanazon tudományos közegben szocializálódott: Boglár etnológia-ősrégészet szakon végzett az ELTE-n, míg Kunt a Debreceni Egyetem magyar-néprajzos hallgatójaként. Mindketten a magyar néprajztörténet két igen meghatározó alakjától tanultak: Kunt Gunda Béla (1911-1994) etnográfus előadásait látogatta, míg Boglár Vajda László (1923-2010) tanítványa volt.

⁴⁴ Munkájuknak eredményeképpen 1993-tól Budapesten és Miskolcon is elindult, mára pedig az antropológiát, mint önálló diplomát a bolognai folyamatnak megfelelően BA (alapképzési) és MA (mesterképzési) képzési

Az antropológia tudományával való megismerkedés a kutatásban megkérdezettek esetében bár némiképp eltérően valósult meg, azonban bizonyos hasonlóságok mégis kimutathatóak az életutakban. Egyrészt egy kivételtől eltekintve, az interjúalanyok az antropológiával leginkább a húszas éveik közepe környékén, vagy azt követően, tehát nem közvetlenül a középiskolai éveik után találkoztak. Másrészt a kutatásban résztvevők két kivételtől eltekintve alapvetően humán érdeklődésűek, illetve „*a társadalomtudományi érdeklődés csak fokozatosan szüremlett be az érdeklődési körbe*” – fogalmazott a ma már magát „bolygó hollandi antropológusként” aposztrofáló kutató tanár. Továbbá hasonlóság figyelhető meg az antropológiával való szakmai azonosulással kapcsolatban is, amely jellemzően két úton valósult meg. A kérdezettek egyik része formális egyetemi képzési keretek között, mások egyéb, ahogy az egyik oktató antropológus mesélte: „*többszörösen áttételes módon került kapcsolatba az antropológia tudományával és szemléletmódjával.*” Ennek oka többek között az, hogy az idősebb korosztály az 1990-es évek közepén már valamely bölcsész- vagy társadalomtudományi karon folytatott tanulmányokat. Volt, aki már végzett is, miközben ebben az időszakban a fiatalabb megszólalók csak épphogy elkezdtek tanulmányaikat valamelyik frissen elindult antropológiai tanszéken.

„*Ugyan hamar tudtam, hogy mi érdekel engem ebben a világban, de nem volt rá szavam, és szak sem, ahová beiratkozhattam volna.*”

(„egyszerre kutató és megélhetési antropológus”)

A megkérdezettek többségének a *Komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon: az antropológiai megközelítés esélyei* című 1992-ben megrendezett társadalomtudományi helykereső konferencia, illetve *A kultúrakutatás esélyei* című Replika-vita (1994-95) formálta szemléletét az antropológiával kapcsolatban.⁴⁵

„*1992-ben találkoztam az antropológiával először, amikor Kunt Ernő meghívott arra a bizonyos Kultúrakutatás komplex dilemmái című konferenciára, amelynek ő is főszervezője volt.*”

(„bolygó hollandi antropológus”)

Volt, aki részese volt ezen eseményeknek, hiszen az interjúalanyok idősebb képviselői ismerték Boglár Lajost vagy Kunt Ernőt, míg mások egy-egy ösztöndíjas tanulmányút során

formában is kínáló egyetemi képzésben valósulnak meg az iskolalapítók elképzelései. Jelenleg mindössze ezen két oktatási intézmény rendelkezik kizárólagosan diplomás antropológusi képzéssel Magyarországon.

⁴⁵ Az említett két esemény az 1990-es évek derekán formálódó antropológiai tudásterület tudományos pozíciókereséséhez kapcsolódóan mára a magyar antropológia tudománytörténetének meghatározó mérföldköve.

megismert európai, főképp német, skandináv etnográfusokkal való találkozásokat tartják szemléletformáló hatásúnak az antropológia iránti kezdeti érdeklődésükben.

Az antropológiával való megismerkedés kapcsán a „véletlen találkozás” emléke is megjelent az interjúkban, ám inkább csak kivételként. Az interjúalanyok egyike például egy egyetemi plakáton olvasott az afrikai jorubák birkózásról szóló nyilvános szemináriumára való invitációról, de volt olyan is, aki egy Boglárral készített rádióműsorból értesült az éppen formálódó antropológiai képzés lehetőségéről.

Az antropológia tudományával való megismerkedés kezdeti szakaszát követően az, hogy kinek miképpen alakult a tudásterülethez való viszonya, szintén jellemzően két eltérő utat követett: a megkérdezettek egyik csoportja tudományos pályára lépett, és kapcsolatát az antropológiával alapvetően oktatói-kutatói szerepben fűzte szorosabbra, míg mások az akadémiai kereteken túl kerestek új utat az antropológiai tudás alkalmazására Magyarországon.

„... Ez egy olyan szakma, amely az élet számos területén egy olyan gondolkodásmódot, hozzáállást ad a társadalomhoz, az emberekhez, amire nagyon nagy szükség van mindenhol.”

(„antropológus, aki elköteleződött”)

A 2000-es évek környékétől, tehát az akadémiai oldal pozícióinak feltöltése mellett elkezdődött az antropológusként végzett első generációk hely- és szerepkeresése a magyar társadalomban, amely időszakot a megkérdezettek egyike *„az antropológia gyakorlati átfordításának útjaként”* aposztrofált saját civil szektorbeli karrierjére vonatkoztatva. Azon megkérdezettek, akik a civil társadalomban helyezkedtek el, olyan területeket kerestek *„amiben szerepe lehet az antropológiának valamilyen formában”* – elevenítette fel pályakereső időszakára jellemző korai elképzeléseit egyikük, aki ma már az általa is megalapított egyesületnél dolgozik. Mások azért választották a civil oldalt, mert a diploma megszerzése után szeretettek volna a *„szakmában maradni”* és antropológusként elhelyezkedni, ennek pedig *„egyetlen útjának az tűnt, ha megteremti csoporttársaival ennek egzisztenciális feltételét és keretét is”* – magyarázta egyikük, civil szervezetüknek a kezdeti célkitűzése éppen az volt, hogy *„láthatóvá váljon az antropológia.”*

Az időközben eltelt majdnem húsz év alatt Magyarországon mára becsülhetően⁴⁶ kb. ezer antropológus dolgozik a non-profit civil szektor mellett a versenyszférában vagy állami-önkormányzati szerveknél, intézményeknél – azonban jelen kutatás nem ezen számszerű tény

⁴⁶ Erre vonatkozóan semmilyen nyilvánosan elérhető pályakövetési információ nem áll rendelkezésre.

vizsgálatát jelölte meg célkitűzéseként. A következőekben émius szemszögből azt szeretném bemutatni, hogy az interjúalanyok, megismerkedve az antropológia tudományával és annak unikális módszertanával, a terepmunkával, milyen kapcsolatban állnak, illetve hogyan tekintenek az antropológusok szerepére.

Kapcsolat az antropológiai tereppel

Az antropológusok közös attitűdje – amely az egyik megszólalót idézve *„a távoli, az idegen, de nem feltétlen egzotikus, hanem a másik kultúra iránti általános érdeklődést”* jelenti, amely a megismerési vágyat végül az antropológiai munka mozgatórugójává teszi. A beszélgetések során a terep-élmények többnyire valamilyen érzelmekkel teli emlékkép formájában kerültek felidézésre. Erre példa azon interjúalany esete, aki egészen fiatalon, amolyan „középiskolai kalandozása” során, városi gyerekként került kapcsolatba a faluval, mint tereppel.

„Lehet, hogy rossz szó, de ezek olyan tiszta kontextus nélküli találkozások voltak. Az embernek egy dobása van, hogy normálisan és értelmesen elmondja, hogy mit akar, és az első tíz perc meta és verbális kommunikációja meggyőzze a másikat, arról, hogy tisztességes a hozzáállása, és ... hogy valóban érdekeli és meg fogja hallgatni a véleményét...”

(„leginkább tanár-antropológus”)

Van, akit fiatal kutatóként a tereppel való első találkozások azzal szembesítettek, – bár ezek akkor még klasszikus néprajzi „gyűjtő-utak” voltak – hogy az idős asszonyok, akiktől kérdezősködött, *„saját élethelyzetükből nem tudtak, sőt nem is akartak kitekinteni”* és olyan hétköznapi, családi viszonyokra is kiterjedő történeteken keresztül meséltek neki például a karácsonyi szokásokról, amelyek *„reflexióért kiáltottak”* – magyarázta a ma már „antropológusként ténykedő” egyetemi oktató.

Az akadémiai oldalon dolgozó „bolygó hollandi antropológus” szerint *„sokáig kizárólagos volt az antropológusok tribális szemlélete, miszerint antropológus az, aki hosszabb ideig tartó, állomásozó terepmunkát végez.”*⁴⁷ A megkérdezettek között többen is voltak, akik hónapokat, akár éveket töltöttek egyhuzamban a terepen, Magyarország határán belül vagy azon túl, sőt akadt, aki többször is járt távoli, egzotikusnak számító színtereken. Ám jellemző, hogy a kutatásban érintett szereplők többsége esetében a terepen töltött időt inkább *„egy-két hetes szegmentumokból”* lehet összerakni. A „bolygó hollandi antropológus” szerint ez a

⁴⁷ Az állomásozó terepmunka tudománytörténeti gyökerei Malinowski Trobiand-szigeteki kutatásához köthető: az ún. állomásozó terepmunka az antropológus számára a találkozás tartópilléreit: az adott közösséggel való hosszabb együttélését, mindennapjaik megfigyelése, részletes dokumentálását, valamint nyelvük ismeretét jelentette (N. KOVÁCS 2001:9).

„menj el, tölts ott egy félévet, és beszélj velük” típusú résztvevői megfigyelés a speciális körülmények miatt sokaknak nem igazán volt megvalósítható Magyarországon. Azok többsége, akik 1993 után találkoztak a terepmunkával, mint kutatási módszerrel – főképp a már elindult antropológus-képzések alatt – hasonló módon írták le a tereppel kapcsolatos fogalmaikat és tapasztalataikat.

„Klasszikus állomásozó, helyhez kötött terepmunka ideálban szocializálódtunk, ahol már szerepet kapott a saját társadalom kurrens kultúrákutatása.”

(„abszolút, de nem klasszikus értelemben vett oktató antropológus”)

A terep a legtöbb megkérdezettnél *„valamilyen konkrét lokalizált helyhez kötött csoport vagy közösség volt”*, amelynek helyszíne az interjúalanyok egy részénél a *„vidéki, rurális falut”* jelentette estleg Magyarországon, vagy a Kárpát-medencében, de akár éppen Dél-Amerikában. A magyar antropológusok egy része *„falvakban kutattok, de nem falvakat”* (GEERTZ 1994)⁴⁸. A többiek *„már falvakban sem kutattak, inkább kórházakban, laboratóriumokban, városi szomszédságokban...”* (CLIFFORD 2001)

„... persze könnyű James Clifford után azzal példálózni, hogy minden terep, de mégis érdemes azt átgondolni, hogy az emberek mozgási mechanizmusai, illetve helyhez kötöttségének megváltozása miatt, nem feltétlenül az a terep, ahol egy kutató fél évet eltölt.”

(„bolygó hollandi antropológus”)

Az alapvető változás, amely többek között a globalizáció által indukált változásfolyamatokhoz kapcsolódva az antropológia tudományágára, mind tárgyára, mind az addig jól lokalizálható kutatás helyszínére, a terepre is hatást gyakorolt. Jelentős fáziskéséssel, de az antropológia magyar képviselőit is elérte a lokális színterek, különös tekintettel a vidéki (falusi) helyi társadalmak jellemvonásainak gyökeres átalakulásából következő szemléletváltás kényszere.

„Még én is, aki igazán hadilábon állok a tereppel, úgy gondoltam, hogy igazi antropológiai kutatást csak konkrét helyhez kötött, lokális közösségekben lehet folytatni.”

(„kulturális antropológus a civil szektorból”)

Az interjú-narratívákban megjelenő terep-fogalom kritikai értelmezése azon újabb antropológiai módszerekre támaszkodik, amelyek lehetővé teszik és hozzáférést biztosítanak a

⁴⁸ Clifford Geertz (1926-2006) munkásságán keresztül összekapcsolódik az antropológia az interpretív fordulat idején a filozófiai hermeneutikával. Munkássága alapjaiban gyakorolt hatást az 1980-as években többek között James Clifford, George Marcus és Michael Fischer kritikai antropológusokra és a terep-paradigma újraértelmezésére.

globális hatások eredményeként megváltozó lokális közösségek megismerését. A helyi kultúrák és közösségek működési viszonyait a globalizációs folyamatok hatás-következményei az életmód, a termelés és fogyasztás szintjén, valamint a média és a politika számtalan aspektusán keresztül alakítja (FEISCHMIDT:2006). A globális formáknak helyi tartalmakkal való összekapcsolódása a szemünk előtt lejátszódó szociokulturális eseménysorozat.⁴⁹ Az úgynevezett glocalizáció jelenségeinek hatása a terepmunka feltételeire és magára a kutatási tevékenységre az alkalmazott módszerek átértékelését eredményezte.

„Nem azért kötjük egy zárt helyhez a vizsgálatokat, mert egy klasszikus antropológiai modellt követnénk, éppen ellenkezőleg, azért, mert így lehet megnézni, hogy az egyes lokális terepen hogyan jelenik meg a globális.” ... „A tényleges terep mindig lokalizált helyszín.” „... de a terep problémája a mai világban folyamatosan kilép ebből, és egy komplex folyamattá áll össze.”

(„antropológusként ténykedő oktató”)

„A terep lokalizálható, még akkor is, ha több helyre, a lényeg, hogy felfogható mennyiségű emberrel foglalkozik.”

(„egyszerre kutató és megélhetési antropológus”)

A terep-paradigma átalakulása azt fejezi ki, hogy a globalizáció okozta változások a helyi környezetben láthatóak és lokálisan megfigyelhetőek (BICZÓ: 2011b). A terepmunka eredetileg a földrajzi területtel azonosítható kultúrákról alkotott tudományos elképzeléshez kapcsolódik, amelynek hátterében a kezdetektől fogva tapintható egy rejtett episztemológiai premissza: a kutathatóság valójában a terep lokalizációjának függvénye, a vizsgálandó társadalmi probléma vagy kulturális jelenség térben való lehorgonyzása (FEISCHMIDT:2007). A terep azonban nem csak földrajzi értelemben vett távolság kifejezésének formája lehet, hanem vonatkozhat a kulturálisan távoli, ellenben fizikailag közeli szintérre is.

Mára a terep-fogalom sokrétegűségét az interjúalanyok nem vitatják, ám az olyan radikálisnak tetsző kijelentések, mint „az internet is terep”-felvetés megosztó: „*olvastam is ilyen jellegű jó kutatásokat*”... „*de nekem az nem terep*” magyarázza egy civil szektorbeli, aki a munkától „szigorúan elválasztott” kutatói terepmunkája során minden esetben ragaszkodik a fizikailag is lokalizálható terep képzetéhez. Hozzáállása nem meglepő, hiszen az internet, mint a kutatás legspeciálisabb „terepe”, számos problémával állítja szembe az antropológust, vallják a

⁴⁹ Ezt jelöli röviden és leegyszerűsítő módon a glocalizáció fogalma, amely a globális és lokális szavak összevonásából született.

megkérdezettek is.⁵⁰ A kutatásba bevont interjúalanyok számára az internet, mint lehetőség inkább már a terepmunka fogalmának újraértelmezéséhez kapcsolódó feladat egy eseteként jelenik meg.

„Talán újra kellene tanulni, hogy mit jelent a terepmunka, mondjuk a Facebook esetében. Hiszen ha viszonylag időben hosszabb vizsgálatot jelent a terepmunka, akkor mégis mitől több, mint egy élményszintű leírás?”

(„antropológiai módszerekkel dolgozó kultúrakutató társadalomtudós”)

⁵⁰ A felvetés James CLIFFORDOT (2002) is élénken foglalkoztatta az ezredforduló táján: „Vajon az interneten töltött hónapok, vagy akár évek terepmunkának számítanak?” – töprengett, hiszen, ahogy írja, „a kutatás éppenséggel jól kiállhatná mind az elég hosszú ideig való ott-tartózkodás, mind a „mélység” és az interaktivitás próbáját, végül is az elektronikus utazás is egyfajta kimozdulás, egy eltérő közösség intenzív résztvevő megfigyelése nélkül, hogy az ember fizikailag kitenne otthonról a lábát.” Clifford ugyan elzárkózott az interneten végzett terepmunkától.

2.2. ANTROPOLÓGUSOK AKCIÓBAN: a szerepvállalás etikai dilemmái

A kutatásban résztvevők mindegyike antropológusként, vagy legalább is „antropológiát művelőként” tekint önmagára, az azonban, hogy ki milyen módon viszonyul a terep s a terepmunka fogalmához, közel sem mutat egységes képet. Ugyanakkor jól érzékelhető, hogy a kortárs magyarországi antropológiában bizonyos közös tapasztalatok a terep értelmezésének egy olyan változatát rajzolják ki, amely szoros kapcsolatban áll az antropológus szerepvállalásának alkalmazott antropológiai szemléletével.

Az interjú-narratívákból az derül ki, hogy a tereppel kapcsolatos fogalmi eltérések részben azzal állnak összefüggésben, hogy a megkérdezettek alapvetően eltérő kutatói habitussal rendelkeznek. A különbségek magyarázatának fontos eleme, hogy a megkérdezettek diszciplináris szocializációja eleve eltéréseket mutat: nem mindenki ugyanazon bölcsész vagy társadalmi szakon ismerkedett meg az antropológia tudományával. Továbbá az antropológiai tereppel kapcsolatos képzeteket az is befolyásolja, hogy a civil szektorbeli antropológusok a terepmunkára egészen másképp tekintenek, mint azok, akik akadémiai státuszban ténykednek.

„A terep olyan csoport, amely nem egy helyhez köthető, hanem azokhoz az emberek közösségéhez, akik egy bizonyos társadalmi problémával küszködnek, ... és valamilyen szempontból hátrányos helyzetűek.”

(„civil szektorbeli aktivista munkáját önkéntes alapon végző antropológus”)

„A terep részben úgy definiálható, ahogy egy antropológus mondaná, részben pedig úgy, ahogy egy szociális munkás: a dolgok sűrűjében való benne levés.”

(„csak egy antropológus egy civil szervezetben”)

A civil szektorban dolgozó antropológusoknál ugyanis a végzett tevékenység természetéből következően megjelenik, hogy a munka egyfajta „folyamatos és végtelen” terep(munka). Az antropológia civil alkalmazása a mai Magyarországon a társadalmi problémák megoldására tett valamilyen résztvevői segítséget és az ezt megalapozó szerepvállalást jelent. Az attitűd kétségtelenül rokonítható a mainstream alkalmazott antropológiára jellemző beavatkozó szemlélettel.

A társadalmi folyamatokba történő beavatkozást felvállaló kortárs antropológia egyik, etikai szempontból talán leginkább vitatott kérdésköre – amely több interjú narratívájában is hangsúlyosan megjelent – az antropológia közvetlen gyakorlati alkalmazhatóságának azon esete, amikor az antropológus segítő szerepvállalása alapvető változásokat idéz elő a terepen. Az antropológia (és egyben alkalmazott antropológia) történetében a szintér lokális

viszonyainak megváltozását maga elé célul tűző irányzat megjelenése Sol Tax munkásságához köthető és akcióantropológia néven híresült el.⁵¹ A tudatos változást célzó alkalmazott antropológiai magatartás másik fontos esetét az Allan Holmberg által kidolgozott fejlődés/fejlesztés-antropológia (1952) jelenti. Az „akció” és a „fejlesztés” a hazai kortárs antropológiában játszott szerepét, valamint ennek etikai vonatkozásait tárgyaló elemzés előtt röviden áttekintem a nevezett két törekvés alapvető jellemzőit.

Tudománytörténeti előzmények

A Tax által irányított a Fox Projekt, illetve a Vicos Projekt néven köztudatba került Holmberg-féle kutatás az antropológia történetében az első nem értéksemleges kutatói szerepvállalások példái. Ezek célja a kultúra megértésén keresztül bizonyos és előre meghatározott változási folyamatok indukálása egy-egy kiválasztott közösségben (KEDIA-WILLIGEN (2005). A WILLIGEN (2002) által használt tipológiában az alkalmazott antropológia történeti felosztása szerint ez az úgynevezett *szerepkiterjesztések (role extension stage)* vagy másként megfogalmazva *a value-explicit stage (érték-explicit korszak)* korszaka.⁵²

Sol Tax sokáig a hagyományos, akadémiai antropológiai megközelítésmód híveként 1945-ben még úgy nyilatkozott, hogy az antropológusnak legfontosabb feladata a pontos és mindenre kiterjedő etnográfiai leírás, és nem a kutatott közösség ügyeibe való beavatkozás – ha ezt mégis megteszi, akkor kizárja magát a tudósok közösségéből (HARASZTI: 2005). Az Iowa államban található meskwaki (fox) indián rezervátumban végzett terepmunkája (1932-1959) azonban alapvetően megváltoztatta korábbi kutatói attitűdjét. Tax az 1950-es években már azt képviselte, hogy az antropológia legfőbb feladata változások, még hozzá pozitív irányú változás-folyamatok előidézése egy közösség életében. A beavatkozást a helyi belső működésviszonyaira vonatkozó ismeretek alapozzák meg úgy, hogy a kutató a közösség tagjaival „partneri viszonyban” áll. Később Tax (1975) kihangsúlyozta azt a felelősséget, ami

⁵¹ Az akcióantropológia a klasszikus terep és terepmunka fogalom alternatívjaként is értelmezhető, amely a klasszikus modell egyik, de nem kizárólagos módját mutatja az antropológiai gyakorlatnak. (GUPTA-FERGUSON 1997:25).

⁵² A beavatkozó típusú szerepvállalás az antropológusokat is megosztotta: egyik oldalon a kormányzati és/vagy fejlesztési (development), segélyszervezeti alkalmazásban álló antropológusok voltak, akik az antropológia tudományágnak (poszt)kolonialista és elitista jellegét hangsúlyozták, míg a másik csoportban az akadémián tevékenykedő azon antropológusok álltak, akik a „fejlesztést” tették kutatásaik tárgyává, és szerették volna magukat értéksemleges pozícióban láttatni. Azonban az adott politikai történeti kontextusban a fejlesztés nagyrészt felülről jövő, etnocentrikus és technokrata hozzáállást tükrözött, ami az embereket és a kultúrákat, mint absztrakciókat kezelte, ahol a fejlesztés (szinte szükségszerűen mindig) az imperializmus jelképeként a neokolonialista érdekek képviseltét jelentette – bár az ezzel járó szembenézés csak jóval később, a kritikai fordulat részeként került felismerésre. (HARASZTI (2005) GRILLO-ra (1997) hivatkozva)

antropológust vállalt szerepéhez köti tereptevékenysége során. Külön kiemelte „azt a kötelességtudatot, amely aztán arra vezérelte, hogy megpróbáljon tenni is valamit indiánjaiért” (HARASZTI (2005).

Szinte Tax fellépésével egy időben az amerikai Cornell Egyetemen antropológusként végzett a perui származású Mario C. Vazques 1949-ben klasszikus antropológiai módszerekkel, szisztematikus kutatásba kezdett kecsua indiánok lakta Vicos falu⁵³ környékén, ahol ebben az időszakban éppen egy gát építését tervezték. Vicos valójában egy olyan „hűbértartás” (hacienda) volt, amelyet árverésen adtak bérbe a latin földbirtokosoknak, ahelyett, hogy a területen élő indiánok kapták volna meg, holott a földet ténylegesen ők művelték éhbérért (WOOD:1975). Vazques kutatása bemutatta a vicosiak sanyarú életkörülményeit és eredményei felkeltették Allen Holmberg amerikai antropológus figyelmét. Holmberg akkoriban a Cornell Egyetem frissen indított alkalmazott antropológiai képzésének vezetője volt, és azt vallotta, hogy vannak olyan egyetemes értékek⁵⁴, mint például az „önrendelkezés” (power), az „élet alapvető szükségleteihez való hozzáférés” (wealth), a „nem pusztán anyagi értelemben vett jólét” (well-being), amelyek minden közösséget megilletnek (GREAVES-BOLTON-ZAPATA:2011). Továbbá alapvető gyakorlati társadalomtudományi tételként leszögezte, hogy minden társadalom fejlődőképes, vagyis progresszív folyamatai katalizálhatóak. A következő évtizedben a Cornell Egyetem Holmberg kezdeményezésére először bérlővé és a terület intézőjévé (patrónusává), majd hosszú évek tárgyalásai után tulajdonosává vált azért, hogy végül az indiánoknak adhassa a területet. A különféle gazdasági és oktatási fejlesztések eredményeként – Holmberg hipotézisének megfelelően – a helyiek tudatába kerültek a közösségi „önrendelkezés” fontosságának.

Az akadémiai keretből indult „alkalmazott antropológiából kinőtt” beavatkozó jellegű antropológusi szerepvállalást nyíltan vállaló szemléletmód egyértelműen felvetette, hogy a kulturális antropológia sem etikailag, sem politikailag nem lehet semleges természetű. Ennek oka, hogy maga a diszciplína nem egy légüres, morális vagy politikai képzetektől, illetve érdekektől mentes térben működik (GRILLO:1985). A kritikai fordulat eredményeként az alkalmazott szemléletű antropológia elméleti megalapozása „azokat az ismeretelméleti és

⁵³ A magas felföldi területen élő indiánok a 20. század közepéig teljes elzártságban éltek, Vicos politikai-gazdasági irányítása a perui többségi latino társadalom tagjainak kezében volt. A településhez tartozó körülbelül 30 ezer hektár földterület alig pár százalékát művelték.

⁵⁴ Holmberg Harold Laswellre hivatkozva nyolc olyan érték prioritását határozza meg – power, enlightenment, wealth, well-being, skill, affection, respect, rectitude – amely megléte a pozitív társadalmi változások eléréséhez szükséges. (Lásd HOLMBERG:1958)

etikai problémákat is felszínre hozta, amelyeket önmaga definiálása során épp koherens módszertani egészként működve sokáig kizárt: azaz az antropológust, mint saját, kulturális-társadalmi háttérrel rendelkező szubjektumot”(LEILA (2003). Másként fogalmazva tehát azt, hogy egy antropológus szakmai meggyőződésből úgy is dönthet, hogy bizonyos társadalmi csoportok érdekeit „képviseli”, ahogy egykor Tax vagy Holmberg tette.

A hazai kortárs alkalmazott szemléletű antropológiai kultúra az „akció” és a „fejlesztés” szükségletével gyakorlatilag a tudományterület szélesebb körben történő ismertetésével párhuzamosan szembesül. Ugyanakkor a tudományos indíttatású tereptevékenység és a lokális folyamatokba történő tudatos beavatkozás között határozott különbséget tesz.

„Az antropológus elmegy, leírja a terepet és közvetít, de szó sem volt arról, hogy az antropológus megváltoztasson társadalmi folyamatokat, vagy, hogy előnyösebb helyzetbe hozzon bizonyos csoportokat.”

(„civil szektorbeli aktivista munkáját önkéntes alapon végző antropológus”)

A hazai szakemberekkel felvett interjúk során az akadémiai oldal képviselői közül volt, aki az ilyen típusú „*túlzott involválódás*” elkerülését azzal magyarázta, hogy nem is töltött „*huzamosabb ideig állomásozó terepmunkát sehol.*” Más pedig, azért nem akart ilyen módon „*elköteleződni*”, mert úgy érezte, hogy „*ha nem tud jelen lenni, minden szinten, és nem tud meghatározó tényező lenni a közösségnél*”, akkor a kutatói jelenlét nem lehet etikus.

„... annyi antropológus van itt, akkor most te legyél a mienk. ... Ugye visszajössz?”

(„egyszerre kutató és megélhetési antropológus”)

A közösségekkel való együttműködésen alapuló „akciók” azt a felelősséghez kapcsolódó etikai dilemmát hozták a felszínre, mely szerint léteznek olyan alapértékek, amelyek a politikai hatalom részéről által mellőzöttek, vagy elnémítottak (ahogy egykor Vicos falu kecsua indiánjai vagy a fox indiánok) esetében is érvényesíthetővé kell, hogy váljanak.

Etikai dilemmák a terepen

Az elemzésre kerülő interjúk narratíváiban kimutatható eltérő terep-felfogások alapján a civil oldalon működő antropológusoknál a Sol Tax-i értelemben vett aktivista antropológusi szerepvállaláshoz kapcsolódó felelősség körvonala azódott.

„... aki terepen dolgozik, az óhatatlanul szembetalálkozik olyan dolgokkal, amelyek miatt meg kell, hogy hasonuljál önmagaddal, vagy át kell gondolnod az elveidet, a hozzáállásodat...”

(„antropológus, aki elköteleződött”)

„Nem lehet csak mondogatni, hogy hasznosnak kell lenni, hanem csinálni is kell!” – állítja egy megkérdezett antropológus, aki jelenleg a civil társadalomban önkéntes alapon segít egy marginális társadalmi csoportot. Érvelése szerint *„az aktivizmusban a hatalom irányába történő relativizmus kizárása”* lehet kizárólagosan az efféle elhivatottság morális alapja: bár azt is hozzáteszi, hogy az aktivista szerep sok antropológusnak *„túl politikai és túl állásfoglaló.”* Ez nem is meglepő, hiszen *„ahhoz, hogy aktivista legyél, az kell, hogy vonalasan fogalmazz”* – magyarázza egyikük, aki saját bevallása alapján ma már *„vérmes”* érdekvédő antropológus.

„Akkoriban mindenki a cigányokat és az indiánokat akarta kutatni, én pedig azt akartam megérteni, hogy ahol én élek, ott mi a furcsa.”... „Mi az, ami a magyar közéletben releváns, és egy antropológus érdekesnek talál, és ha mi azt kutatjuk, akkor, azt valaki hasznosnak találja és a kutatás eredményeit valamely civil szervezet fel is tudja majd használni.”

(„vérmes” érdekvédő antropológus)

Visszatekintve, a kezdeti lelkesedés többeknél eleinte inkább *„az intellektuális téma iránti érdeklődés”* volt és a kutatás végül csak később jutott el egy civil szervezethez, amely képes volt a beavatkozó (fejlesztő) szándék gyakorlatba történő átültetéséhez intézményi kereteket szolgáltatni: *„ez nem így működik, ha valóban akartunk vele kezdeni valamit, akkor bizony jönni kell nektek is és együtt csinálni!”*

A civil szférában dolgozó antropológusok aktivista jellegű munkájukat nagyon különböző színtereken („terepen”) valósítják meg: van, aki inkább a hátrányos helyzetűeket szolgáló érdekvédelemben aktív, mást az motivált, hogy *„közelebb kerüljön terephez”* – és a Magyarországon még nem annyira ismert közösségszervezésben tevékenykedik. Ez egyszerre jelent *„belépést a közösségbe, az érdekek és szerveződések felmérését a hatalmi dimenzión keresztül, census-felvételt, interjúk készítését és résztvevői megfigyelést is például: összességében a munka akár antropológiának is tekinthető”* – vélekedik egyikük.⁵⁵

„Másképp, gyakorlatiasabban akartam használni azt a tudást, amit egyetemi tanulmányaim során megszereztem.”

(„vérmes érdekvédő antropológus”)

Az interjúalanyok szerint az aktivista jellegű munkát végző antropológusok egyik legfőbb etikai dilemmája az, hogy léteznek *„olyan alapvető demokratikus értékek és jogok, amelyek biztosítása egyértelműen az állam kötelessége”* volna, ám amelyek hiányát bizonyos társadalmi problémákkal küzdők esetében *„egyszerűen nem lehet relatív módon megítélni.”*

⁵⁵ Magyarországon a közösségszervezés és közösségfejlesztés nem az alkalmazott antropológia része.

Az ily módon körvonalazódó szakmai alapállás igen hasonló meggyőződést tükröz, mint ami Tax vagy Holmberg kutatását is motiválta. A Fox és Vicos Projektek többek között azzal az etikai dilemmával szembesítették az antropológusokat, amely arra kérdez rá, hogy vajon „léteznek-e olyan egyetemes értékek, amelyek érvényesítése minden közösség esetében elvárható, akár közvetlen résztvevői beavatkozás árán is?” (VÖRÖS-FRIDA 2006:412.) A beavatkozó szerepvállalás létjogosultságát hirdető akcionista álláspontot számos támadás érte, mert a beállítódás természetéből következően kétségbe vonta az antropológiai relativizmus alkalmazhatóságát: a beavatkozás lényege, hogy az antropológus szükségszerűen megítéli az adott nép helyzetét. (HARASZTI:2005).

A Magyarországon ilyen jellegű munkát végző egyébként antropológusként végzett, vagy ahogyan magukról többször is „jogvédő aktivistaként” beszélő interjúalanyok éppen szerepükből adódóan azt vallják meggyőződéssel, hogy „az aktivizmus csak önkéntes alapon végezhető.”

„Ha valaki elmegy egy jogvédő programba, és ott használja tudását, azzal semmi baj sincs, sőt..., az egy nemesebb dolog, mint elefántcsonttoronyból írogatni társadalomelemző cikkeket, de tegyük tisztába, hogy kik vagyunk, és cseréljük le az antropológusi névjegykártyánkat jogvédő aktivistára.”

(„tanár-antropológus”)

Ugyanakkor fontos világossá tenni, hogy az antropológusokat elköteleződésük miatt nem antropológusokként, hanem jogvédőként aposztrofálni „valóban ellentmondásos.” Az antropológia tudománytörténeti meghatározottsága alapján az akadémiai oldalt képviselő egyik antropológus, azonban mégis úgy véli, hogy ha valaki antropológusként „esőerdőket véd, akkor valamilyen szinten «elfogulttá teszi» az antropológia tudományát.”

„Az antropológiának nem szabad beleszállni ezekbe az elkötelezett rendszerekben, mintha hinnék abban, hogy lehet egy olyan elfogulatlan, önreflexív, kulturálisan relatív társadalomtudomány.” ... „Az esőerdőben élők fogalmi rendszereinek megértése és közvetítője: az antropológus allegóriája a fordító lehet leginkább.”

(„tanár-antropológus”)

A kutatás keretei között felvett interjúkban nem csak a magukat kifejezetten aktivista antropológusként meghatározók érveltek amellett, hogy civil szektorbeli motivációikban fontos szerepet játszik a „megszerezett tudás hasznosítása” iránti igény a hátrányos helyzetű közösségek érdekében.

„Felelősségemnek tartom, hogy a tudást úgy visszaforgassam, hogy elsősorban azok kapjanak belőle vissza, akik nagyon nehéz helyzetben élnek.”

(„civil szektorbeli aktivista munkáját önkéntes alapon végző antropológus”)

A kutatásban résztvevők retorikájában a megszerezett tudástőke felhasználásának etikai dilemmája elsősorban azon vélekedéshez köthető, amely sokáig úgy tartotta, hogy az elméleti tudás előállításának képessége a tudományághoz tartozó elit privilégiuma, míg az alkalmazott antropológia tudása származtatott, így tekintélye is kisebb. Az aktivista antropológusok kritikus megítélése „a tudás eltérő típusai közötti megkülönböztetés az elmélet és gyakorlat általánosan feltételezett opozíciójához” (LAJOS 2013:48) kapcsolható – ahol az elmélet olyan jelzőkkel társul, mint a tiszta, a pártatlan, objektív, intellektuális, absztrakt, míg a gyakorlat (gyakorlatias) ezek ellentéte, tehát tisztátalan, nem pártatlan, mert érzelmileg vagy politikailag elfogult, illetve „bevonódott” (engaged), szubjektív.

„A rendszer hibája, hogy nem foglalkozik senki a két kultúra kapcsolódásával, és az ebből a találkozásból adódó konfliktusokkal és sérülésekkel. Bárhol, ahol két különböző „nyelvet” beszélnek, ott az antropológus lehet a mediátor.”

(„csak egy antropológus egy civil szervezetben”)

A felelősség explicit hangsúlyozása az interjú-narratívák elemzésének tükrében azt jelenti, hogy az antropológia, mint elmélet és gyakorlat szembeállása nem kibékíthetetlen. Erre utal a „tolmács” és „mediátor” metaforák elterjedt használata az antropológusi szerep meghatározására. Feltűnő, hogy az efféle körülírás mind az akadémiai, mind az „alkalmazott antropológusi” munkát végzők esetében elterjedt, ám a jelenség egyben azt is mutatja, hogy az elmélet versus gyakorlat opozíciója nem feltétlenül csak szemantikai jellegű különbségtétel.⁵⁶

Az aktivista formában megvalósuló antropológusi szerep „annyiban mediátori, amennyiben a hatalom és a hatalom nélküliek közötti közvetítés jegyében értelmezzük” – vallják az érdekvédő antropológusok, de az aktivizmus minősítése hasonló a magukra nem aktivistaként tekintők felfogásában is. A szakmai közvetítőszerp kérdése a felelősség jelentés-alakzatait kutatva a hazai antropológiai kultúrát megtestesítő szakemberek esetében elkerülhetetlenül elvezet az alkalmazás etikai dilemmáihoz. Ennek a civil szervezetek esetében egyik jellemző összefüggése, hogy tevékenységüket a pályázati forrásoktól való függőség döntően meghatározza.

⁵⁶ Az antropológiai tudás-előállítás az Egyesült Államokban egy olyan kétszintű struktúra keretei között valósul meg, amely a teoretikai és alkalmazott/gyakorlati jelleget egyaránt magában foglalja (BABA ÉS HILL:2006).

„A projektekben való gondolkozás miatt alakult úgy, hogy ott vagy a terepen, beépülsz, teszed a dolgod, elkezdenek bízni benned, majd megy ez két évig, és egyszer csak véget ér a támogatás.” ... „Marad a saját pénzből való áldozás, mert azokat, akiket ott a terepen megismersz valamilyen szinten felelős vagy. Ehhez pedig tudatos civil gondolkodás kell, bár ... nem lehet hosszabb távon ezt fenntartani – éppen a morális dimenziója miatt. Habár ismerek olyanokat, akik közösségfejlesztőként fenntartják, akkor is kapcsolatot, ha nincs rá pénz...”

(„csak egy antropológus egy civil szervezetben”)

Az interjúalanyok meglátása szerint a civil szektorban tevékeny antropológusok munkájában azért is *„nehéz az egyensúly megtalálása”*, mert, ahogy egyikük magyarázta, *„személyesen egyetértesz valamivel, de függsz adott esetben a kormányzati pénzeztől, kapcsolatoktól, és akár lobbiszerepbe is kényszerülhetsz.”* Mindez olyan felelősséget jelent, amely egyszerre van hatással a megélhetésre, és a vállalt társadalmi szerepre, amit valaki antropológusként képvisel.

Összegezve tehát, az elemzett interjú- narratívákban megjelenő eltérő terep-felfogások alapján a civil oldalon működő antropológusoknál a felelősség kérdése a szakmai szerepvállalással kapcsolódik össze. Az alapvető etikai dilemma a Sol Tax-i értelemben vett aktivista antropológushoz köthető, pontosabban a szerepvállalás morális megfontolásaihoz és a munka motivációjához kapcsolódik. Amely a megszerzett tudástőke a hátrányos helyzetű csoportok javára történő gyakorlati (cselekvés és változás-orientált) alkalmazásaként értelmezhető.

ÖSSZEGZÉS

„Homokdűne az ember lába alatt a terep” – fogalmazott plasztikusan az antropológusok munkájából adódó etikai dilemmákkal kapcsolatban a kutatási részvételre felkért egyik megkérdezett. Az általa használt metaforával pontosan a terep(munka) speciális és egyben unikalitásából következő felelősség lényegét lehet megragadni. Az antropológus munkája során a „terep szerkezetéből” adódóan – „homokdűne”, azaz illékony, változékony, gyakran átmeneti jellegű – saját felelősségével a tudományos-szakmai elvárások és a közösség érdekeinek függvényeként egyidejűleg találkozik.

Jelen tanulmány célja az volt, hogy megvizsgálja az „antropológia művelése” során a tevékenység különböző szintjein tetten érhető felelősség-konstrukciókhoz kapcsolódó etikai dilemmákat. A téma megközelítésének módszere egyfelől az alkalmazott antropológia amerikai keletkezés-történetének áttekintése volt, különös tekintettel az etikai felelősség fogalom jelentésalakzatainak feltárására.

A tanulmány második felében – számos elágazási lehetőség közül – azon empirikus tapasztalatokat mutattam be, amelyeken keresztül a kortárs antropológusok terep-fogalom értelmezései, és főként a civil szektorban dolgozó antropológusok narratívában az „antropológia művelése” és az ezzel járó felelősség dimenziói láthatóvá váltak. A különféle társadalmi problémák megoldásában közreműködő aktivisták szerepvállalása ma Magyarországon a terepet, mint a tevékenység folyamatos és a „végtelen” munka színhelyéül szolgáló lokális színterét jeleníti meg.

Ahhoz, hogy teljesebb képet kapjunk az alkalmazott antropológia, illetve az antropológia használatnak eltérő módjairól, szükséges volt az 1945-70 közötti amerikai antropológia történetének két fontos szereplőjére utalni és a Tax és Holmberg munkásságához köthető alkalmazott antropológiai hitvallás lényegét bemutatni. Munkásságuk kiemelt aspektusainak a hazai gyakorlatban közreműködő szakemberek tevékenységével történő összevetése során a felelősség jelentésének egy speciális összefüggése jelent meg. Ugyanis az akcióantropológia és fejlődésantropológiai irányzatok kapcsán explicit módon megfogalmazódó, a kutató és a kutatott viszonyában megjelenő felelősség-viszony bizonyos szempontból párhuzamba állítható a mai Magyarországon a civil szektorban dolgozó antropológusok felelősség-értelmezésével. A különbség csupán az, hogy mára az aktivista jellegű hazai antropológusi szerepvállalás – tehát az alkalmazott antropológiai szemlélet gyakorlati megvalósításának

egyik igen speciális példjaként a közösséggel együtt előidézett pozitív változásra tett kísérlete – a terepmunka eredményeként, nem pedig céljaként jelenik meg (RYAN: 2013)

A kutatás empirikus tapasztalatai azt mutatják – összevetve az alkalmazott antropológia amerikai intézményesülésének folyamatával, hogy Magyarországon egyelőre az alkalmazott antropológia nem különül el élesen az akadémiai antropológia egészétől. Bár léteznek az alkalmazásnak olyan speciális színterei, mint például a hadtudomány képviselőinek érdeklődése, ami abba az irányba mutat, hogy az alkalmazott antropológia speciális, etikai dilemmái a hazai szakmai közéletet is elkerülhetetlen elemzésekre készíti.

Jelen írás csak átmenetileg kerül lezárásra, hiszen a rendelkezésre álló empirikus adatok alapján a további kutatási irány adott. A tudásterület hazai szervesülési folyamatának részeként fontosnak vélem a kortárs antropológusok véleménye alapján az etikai felelősség további jelentéseinek vizsgálatát, különös tekintettel az alkalmazott antropológia szakterületeinek részletes elemzésére. Ugyanis ezek átfogó vizsgálatával részletes helyzetkép készülhet az antropológia jelenéről és hasznosulásának lehetséges jövőjéről Magyarországon.

MELLÉKLET

Strukturált interjú, vezérfonal vázlat

TÉMAKÖR – kapcsolódási pontok az antropológiához

1. Ismertesse röviden szakmai/kutatási karrierjének önnek legfontosabb állomásait!
2. Hogyan és mikor került kapcsolatba az antropológiával?
3. Jelenleg mely kutatásai/munkái kapcsolódnak és milyen módon az antropológia tudásterületéhez?

TÉMAKÖR – kutatói attitűd/antropológusi szerep és terep-élmények

4. Antropológusnak tartja-e magát? Ha nem, miért?
5. Hogyan határozná meg saját (kutatói/antropológusi) szerepét munkája során, tapasztal(t)-e változást önmagán, hozzáállásán a pályája során?
6. Milyen meghatározó terep-élményei vannak, és milyen szempontból tartja ezek fontosnak? / Mit jelent Önnek munkája során a terep?

TÉMAKÖR – etikai felelősség: irányelvek a terepen és azon túl

7. Munkája során került olyan döntési helyzetbe, amikor félreértések, (belső vagy külső) konfliktusok alakultak ki és felmerült a nyilvánvalóan összeegyeztethetetlen értékek/érdekek közötti választás szükségessége?
8. Került-e olyan helyzetbe munkája során, amikor kutatási tervének/céljának feladására, a tervezett munka megszakítására kényszerült?

TÉMAKÖR – antropológia jelene és jövője Magyarországon

9. Hogyan látja, milyen ma Magyarországon az antropológia helyzete, mely szociokulturális jelenségek/problémák megértésében és megoldásában képes segíteni az antropológia, illetve annak módszerei és személete?
10. Hogyan látja az antropológia szerepét ma Magyarországon, milyen kihívásokkal néz szembe?

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

BABA – HILL

- 2006 *What's in the Name 'Applied Anthropology'? An Encounter with Global Practice.*
In: The Globalization of Anthropology. In. NAPA Bulletin 25. Carole E. Hill -Marietta L. Baba,
(szerk.) Washington, DC. American Anthropological Association, (76-207 old.)
Magyar nyelven (Gyökér Róbert fordításában) Baba, Marietta L. - Hill, Carole C.: Mi áll az
"alkalmazott antropológia" elnevezése mögött? Találkozás a globális gyakorlattal (Gyökér Róbert
fordításában) In. Néprajzi Látóhatár 2012/21. Évf. 4. Szám

BAKÓ Boglárka

- 2004 *A terepmunka értelmezése, avagy az etikusság határán*
In. Kisebbségkutatás III. Szám
http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2004_03/cikk.php?id=8 (Letöltés ideje: 2013. november 4.)

BENNETT, J. W.

- 1996 *Applied and Action Anthropology.*
Current Anthropology, Vol. 36.

BICZÓ Gábor

- 2011a *Az ismeretreprezentációs válság kutatás etikai háttere a kortárs antropológiaelméletben*
In. Meditor 1. szám (83-96. old.)
http://www.meditor.unideb.hu/meditor/med_cont/Meditor2011.1.pdf (Letöltés ideje 2013. október 1.)
- 2011b *Az asszimiláció fogalmának műveleti értéke a szociokulturális hasonulási folyamatok értelmezésében.*
In. Bárdi Nándor és Tóth Ágnes (szerk.). Asszimiláció, integráció, szegregáció. Budapest.
Argumentum, (19-38. old.)

BOHANNAN – GLAZER (szerk.)

- 2006 *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*
Panem, Budapest

BOLDIZSÁR Gábor

- 2013 *Kultúrantropológia és a jövő tisztképzése*
Hadtudományi Szemle, 6 – 1. szám, (101-106. old.)

BORSÁNYI László

- 2001 *Hontalanok a hazájukban*
Helikon (145-146. old.)

BOURDIEU, Pierre

- 2003 *Participant Objectivation*
In. Journal of the Royal Anthropological Institute, 9, 2, (281–294 old.)
<http://wsblog.iash.unibe.ch/wp-content/uploads/Bourdieu.pdf> (Letöltés ideje: 2013. december 2.)

CHAMBERS, Erve

- 1985 *Applied Anthropology: A Practical Guide*
Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, Inc.

CLIFFORD, James

- 2001 *Utazó kultúrák*
In. Lettre 1. szám www.c3.hu/scripta/lettre/lettre43/clifford.htm (Letöltés ideje: 2014 október 20.)
- 2002 *Térbeli gyakorlatok (terepmunka, utazás)*
In. Lettre, nyár, 49. szám www.c3.hu/scripta/lettre/lettre49/clifford.htm (Letöltés ideje: 2014 október 20.)

COLLIER RYAN, Nicole

- 2013 *Action Anthropology and Sol Tax in 2012: The Final Word?*

- In. Darby C. Stapp, (szerk). Richland: Northwest Anthropology, Student Anthropologist, Volume 3, Number 2. 2012
<https://studentanthropologist.files.wordpress.com/2013/11/ryan-2013.pdf> (Letöltés ideje 2014. November 12.)
- FEISCHMIDT Margit
 2007 *Az antropológiai terepmunka módszerei*
 In. Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet KOVÁCS Éva (szerk.) Néprajzi Múzeum; PTE-BTK kommunikáció- és Médiatudomány Tanszék,
http://mmi.elte.hu/szabadbolcsesz/index.php?option=com_tanelem&id_tanelem=834&tip=0
 (Letöltés ideje: 2014. szeptember 11.)
- FEISCHMIDT – KOVÁCS (szerk.)
 2006 *Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom- és kultúrakutatásban*
 Digitális tankönyv, PTE-BTK Kommunikációs Tanszék, Budapest/Debrecen.
http://mmi.elte.hu/szabadbolcsesz/index.php?option=com_tananyag&task=showElements&id_tananyag=53
 (Letöltés ideje: 2014. szeptember 11.)
- FISCHER, Michael M.J.
 2003 *Emergent Forms of Life and the Anthropological Voice*
 Durham, NC: Duke University Press.
http://www.google.hu/books?hl=hu&lr=&id=vCCaGwgQol4C&oi=fnd&pg=PP11&dq=Fischer,+Michael+M.J.+2003+%09Emergent+Forms+of+Life+and+the+Anthropological+Voice.&ots=FLwPP6Zt3w&sig=6cxKBVx9Etk50oLrD0PpErD4N5k&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (Letöltés ideje: 2014. október 15.)
- FLUEHR-LOBBAN, Carolyn (szerk.)
 2003 *Ethics and the Profession of Anthropology: Dialogue for Ethically Conscious Practise* (2nd edition)
<http://books.google.hu/books?id=RnvrAw-jtFkC&pg=PA225&lpg=PA225&dq=Ethics+and+the+Profession+of+Anthropology:+Dialogue+for+Ethically+Conscious+Practices&source=bl&ots=soKhEPN5hD&sig=7cyqM224g-H1bGF75zGXejA5Cus&hl=hu&sa=X&ei=d6xkVP22BabiywOJz4GYBw&ved=0CDkQ6AEwAg#v=onepage&q=Ethics%20and%20the%20Profession%20of%20Anthropology%3A%20Dialogue%20for%20Ethically%20Conscious%20Practices&f=false> (Letöltés ideje: 2013. október 1.)
- 2013 *Ethics and Anthropology (Ideas and Parctise)*
 Altamira Press, A divison of Rowman and Littlefield, Maryland
- FOSTER, George M.
 1969 *Applied Anthropolgy*
 Boston: Little, Brown, and Company
- GÁL Zsolt
 2007 *Bevándorlás az Amerikai Egyesült Államokban és az Európai Unióban - Enyhíti vagy elmélyíti az öregedés okozta problémákat?*
 PhD értekezés, (13. old).
http://phd.lib.uni-corvinus.hu/300/2/gal_zsolt_thu.pdf (Letöltés ideje: 2013. november 2.)
- GEERTZ Clifford
 1994 *Értelmezés hatalma*, Századvég Kiadó, Budapest
- GONZÁLEZ Roberto J.
 2008 *'Human terrain' Past, present and future applications*
 In. Anthropology Today Volume 24, Issue 1, February (pp.21–26)
- GREAVES – BOLTON – ZAPAT (szerk.)
 2011 *Vicos and Beyond: A Half Century of Applying Anthropology in Peru*
 Alta Mira Press
http://books.google.hu/books?id=XE8fhVK_1X0C&pg=PA118&lpg=PA118&dq=vicos+case+1949+holmberg&source=bl&ots=7M_JpmCpUi&sig=zJzQenUNnvNBbeF3r7hAJ7zQ6So&hl=hu&sa=X&ei=6b1kVOTCF9LlaNnGgtAB&ved=0CDQOQ6AEwAg#v=onepage&q=vicos%20case%201949%20holmberg&f=false (Letöltés ideje: 2014. november 12.)

GRILLO Ralph

- 1985 *Applied Anthropology in the 1980s: Retrospect and Prospect.*
In Grillo, Ralph – Rew, Alan (szerk.) *Social Anthropology and Development Policy.* Tavistock Publications, London – New York, pp. 1-36.

GRILLO – STIRRAT (szerk.)

- 1997 *Discourses of Development: Anthropological Perspectives*
Oxford – New York
<http://www.academicroom.com/bookreview/discourses-development-anthropological-perspectives>
(Letöltés ideje: 2014. szeptember 26.)

GUPTA – FERGUSON (szerk.)

- 1997 Discipline and Practise: „The Field” as Site, Method and Location in Anthropology
In. Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science, (pp. 1-10)
<http://books.google.hu/books?id=C4fUmMDEbUIC&pg=PA1&lpg=PA1&dq=Akhil+GUPTA-James+FERGUSON+Discipline+and+Practise:+„The+Field”+as+Site,+Method+and+Location+in+Anthropology+in.+Anthropological+Locations:+Boundaries+and+Grounds+of+a+Field+Science&source=bl&ots=efyMSgoPFY&sig=poJY7M1-jSOPmvsw5lfe8KjIyEI&hl=hu&sa=X&ei=ma5kVP3hEev-ywPf8YCgCw&ved=0CB8Q6AEwAA#v=onepage&q=Akhil%20GUPTA-James%20FERGUSON%20Discipline%20and%20Practise%3A%20„The%20Field”%20as%20Site%20C%20Method%20and%20Location%20in%20Anthropology%20in.%20Anthropological%20Locations%3A%20Boundaries%20and%20Grounds%20of%20a%20Field%20Science&f=false> (Letöltés ideje: 2014. október 23.)

HARASZTI Anna

- 2005 *Alkalmazott és akcióantropológia - Elméleti és etikai alapkérdések*
In. Világosság. www.vilagossag.hu/pdf/20051101085327.pdf (Letöltés ideje: 2013. október 10.)

HARRIS – SADLER (szerk.)

- 2003 *The Archaeologist Was A Spy: Sylvanus G. Morley and the Office of Naval Intelligence.*
Albuquerque: University of New Mexico Press.
<https://books.google.hu/books?id=FcWqjfrLlbgC&printsec=frontcover&dq=HARRIS-SADLER+2003%09The+Archaeologist+Was+A+Spy:+Sylvanus+G.+Morley+and+the+Office+of+Naval+Intelligence.+Albuquerque:+University+of+New+Mexico+Press.&hl=hu&sa=X&ei=wj2tVOXzCdDcat70gYgL&ved=0CB4Q6AEwAA#v=onepage&q=HARRIS-SADLER%202003%09The%20Archaeologist%20Was%20A%20Spy%3A%20Sylvanus%20G.%20Morley%20and%20the%20Office%20of%20Naval%20Intelligence.%20%20Albuquerque%3A%20University%20of%20New%20Mexico%20Press.&f=false> (Letöltés ideje: 2013. október 14.)

HAJDU Ildikó

- 2007 *A média antropológiája*
In. Média és Társadalom Meridárium I. Évfolyam 3-4. Szám
www.epa.oszk.hu/01500/01515/00002/pdf/04.pdf (Letöltés ideje: 2014. szeptember 2.)

HELLER Ágnes

- 1994 *Általános etika.*
Cserépfalvi Kiadó, Budapest (86-104. old.)
http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszeti/index.php?option=com_tanelem&id_tanelem=466&tip=0 (kivonat)
(Letöltés ideje: 2013. október 4.)

HILL, James N.

- 2006 *The Committee on Ethics: Past, Present, and Future*
In. Handbook on Ethical Issues in Anthropology CASSELL-JACOBS (szerk.) A special publication of the American Anthropological Association number 23
<http://www.aaanet.org/committees/ethics/toc.htm> (Letöltés ideje: 2013. november 4.)

HOLMBERG, Allan

- 1958 *"The Research and Development Approach to the Study of Change"*
In. Human Organization, XVII, No. 1

KEDIA, Satish

- 2008 *Recent changes and trends in the practice of applied anthropology*
In. NAPABULLETIN 29, pp.14–28.
<http://public.wsu.edu/~rquinlan/418reading1.pdf> (Letöltés ideje: 2013. november 11.)

KEDIA – WILLIGEN (szerk.)

2005 *Applied Anthropology: Domains of Application* (pp.4)
http://books.google.hu/books?id=7Hcm3CAINMYC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Letöltés ideje: 2013. október 1.)

KEDIA – BENNETT (szerk.)

2005 *Applied Anthropology*.
In *Anthropology, Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS)*. Developed under the Auspices of the UNESCO, EOLSS Publishers, Oxford, UK. Electronic document,
<http://www.eolss.net> (Letöltés ideje: 2015. január 3.)

KELLY, JAUREGUI, T. MITCHELL, WALTON (szerk.)

2010 *Anthropology and Global Counterinsurgency*
University of Chicago Press

KÉZDI-NAGY Géza

2008 *A magyar kulturális antropológia története*
Nyitott Könyvműhely, Budapest (11-44 old)

KOLOSSA Sándor

2013 *Katonai antropológia? Beszámoló A kulturális antropológia lehetőségei a nemzetközi műveletek támogatásában című tudományos konferenciáról*
In. *Hadtudomány* 1-2.
http://mhtt.eu/hadtudomany/2013/1_2/HT_2013_1-2_Kolossa_Sandor.pdf (Letöltés ideje: 2013. november 15.)

KOVÁCS Éva

2007 *Interjúk módszerek és technikák. Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*
Kovács Éva (szerk.) Néprajzi Múzeum; PTE-BTK kommunikáció- és Médiatudomány Tanszék
http://mmi.elte.hu/szabadbolcsesz/index.php?option=com_tanelem&id_tanelem=835&tip=0
(Letöltés ideje: 2014. szeptember 2.)

LAJOS Veronika

2013 *A modernitás eleganciája A kritikai szembenézés társadalomtudományi gyakorlatnak néhány aspektusa*
In. *Kultúra és Közösség* IV. folyam IV. évfolyam IV. Szám 47. old
www.kulturaeskozseg.hu/pdf/2013/4/2013_4_05.pdf (Letöltés ideje: 2014. október 20.)

LÁNCZI András

2011 *Ki a felelős? A politikai felelősség nyomában*
In. *Politikatudományi Szemle* 4.szám 18. old
http://www.politudszemle.hu/szamok/2011_4szam/lanczi.pdf (Letöltés ideje: 2013. november 10.)

LETENYEI László

2002 *A jelentésháló pókja - Adalék a kulturális antropológia érvényességi határának kérdéséhez*
Elhangzott a Bertalan László Emlékkonferencián,
Budapesten, 2002. március 25-26.

LEWELLEN, Ted C

2002 *The Anthropology of Globalization: Cultural Anthropology Enters the 21st Century*
Greenwood Publishing Group
http://books.google.hu/books?id=Bzx2GvijFXAC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Letöltés ideje: 2014. október 18.)

MANNING Martin J.

2004 *Historical Dictionary of American Propaganda*
Greenwood Press
<http://books.google.hu/books?id=1-JjwDPcOLQC&pg=PA64&lpg=PA64&dq=Committee+for+National+Morale+america&source=bl&ots=UyulTElMWX&sig=dHi6iG7KR6wWwoWchp-cw4ExRpI&hl=hu&sa=X&ei=9M-AUtypMsjdtAbvpYG4Dw&ved=0CDAQ6AEwAA#v=onepage&q=Committee%20for%20National%20Morale%20america&f=false> (Letöltés ideje: 2013. november 19.)

- MARCUSE, George E.
 1995 *Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography*
 In. Annual Review of Anthropology 24.
<http://www.douri.sh/classes/readings/Marcus-MultiSitedEthnography-ARA.pdf>
 (Letöltés ideje: 2014. augusztus 11.)
- MARÓTI Andor (szerk.)
 1975 *Forrásmunkák a kultúra elméletéből: ELTE BTK Jegyzet*;
 Tankönyvkiadó, Budapest, (190-202.old)
- MCFATE, Montgomery
 2003 *Anthropology and counterinsurgency: the strange story of their curious relationship*
 In. Military Review, March-April, (Earley-Ang) Cultural Intelligence: Individual Interactions Across Cultures
http://www.army.mil/professionalWriting/volumes/volume3/august_2005/7_05_2.html
 (Letöltés ideje: 2013. november 6.)
- MECSI Beatrix
 N/A *Japánok az amerikai egyesült államokban – különös tekintettel a kortárs amerikai japán képzőművészetre*
 Elektronikus kiadás: Terebess Ázsia E-tár <http://terebess.hu/keletkultinfo/japanok.html> (Letöltés ideje: 2013. november 3.)
- MIKLÓS Zoltán
 2011 *A politikai felelősség*
 In. Politikatudományi Szemle 4. szám (34. old.)
http://www.politudaszemle.hu/szamok/2011_4szam/miklosi.pdf (Letöltés ideje: 2014. augusztus 2.)
- MILLS, David
 2002 *British Anthropology at the End of Empire: the Rise and Fall of the Colonial Social Science Research Council, 1944-1962*
 In. Revue d'Histoire des Sciences Humaines no 6. (161-188.old.)
<http://www.cairn.info/revue-histoire-des-sciences-humaines-2002-1-page-161.htm> (Letöltés ideje: 2013. október 21.)
- N. KOVÁCS Tímea
 2001 *Helyek, kultúrák, szövegek. Pillanatképek az irodalomtudomány és a kulturális antropológia határvidékéről*
 Tézisfüzet – Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (9.old.)
http://modernirodalom.btk.pte.hu/files/tiny_mce/File/tezisek/teziseknkovacstimea.pdf
 (Letöltés ideje: 2014. szeptember 18.)
- PERUGINI, Nicola
 2008 *Anthropologists at War: Ethnographic Intelligence and Counter-Insurgency in Iraq and Afghanistan*
 In. International Political Anthropology Vol. 1 No. 2 (213.old.)
https://www.academia.edu/5344120/Anthropologists_at_War_Ethnographic_Intelligence_and_Counter-Insurgency_in_Iraq_and_Afghanistan (Letöltés ideje: 2014. október 7.)
- PINK, Sarah
 2006 *The practice of anthropology in Great Britain*
 NAPA Bulletin 25, (123–133. old.)
- PRICE, David
 2000 *Anthropologist as Spies – Collaboration occurred in the Past, and there is no professional bar to it today*
<http://la.utexas.edu/users/hcleaver/357L/20001120PriceAnthrosAsSpiesTable.pdf>
 (Letöltés ideje: 2013. november 20.)

- 2010 "Soft Power, Hard Power, and the Anthropological 'Leveraging of Cultural 'Assets': Distilling the Politics and Ethics of Anthropological Counterinsurgency.
Anthropology and Global Counterinsurgency, Chapter: "Soft Power, Hard Power, and the Anthropological 'Leveraging of Cultural 'Assets': Distilling the Politics and Ethics of Anthropological Counterinsurgency.", Szerk: Kelly, Jauregui, T. Mitchell, Walton, (245-260 old.)
- REED, Ann M.
1998 SUBDISCIPLINES: APPLIED ANTHROPOLOGY
http://www.indiana.edu/~wanthro/theory_pages/Applied.htm (Letöltés ideje: 2014. október 2.)
- RYLKO – BAUER – SINGER – WILLIGEN (szerk.)
2006 *Reclaiming Applied Anthropology: Its Past, Present, and Future*
In. AMERICAN ANTHROPOLOGIST, Vol. 108, Issue 1, (178–190. old.)
<http://web.mnstate.edu/robertsb/445/Reclaiming%20Applied%20Anthropology.pdf> (Letöltés ideje: 2013. október 19.)
- SALAH, Leila
2003 *A foucault-i gondolkodás lehetőségei a kulturális antropológiai narratíva változásában*
www.c3.hu/~prophil/profi034/salah.html (Letöltés ideje: 2014. november 14.)
- SHORE – WRIGHT (szerk.)
1997 *Colonial Gaze to Critique of Policy: British Social Anthropology in Policy and Practise*
College of William and Mary Press
- SRIVASTAVA, A. R. N.
2012 *Essentials of Cultural Anthropology*
Easter Economic Edition, PHI learning Private limited, New Delhi 201.old.
<https://books.google.hu/books?id=kK7XDhJAKa4C&pg=PT114&lpg=PT114&dq=ESSENTIALS+OF+CULTURAL+ANTHROPOLOGY%0A%C2%A0szerző:+A.+R.+N.+SRIVASTAVA&source=bl&ots=iayLbuMTOM&sig=0I2tI5MMzKLMjEkuLceVMLmaUIE&hl=hu&sa=X&ei=fT6ZVKrSGsq8vgOkqYCYCw&ved=0CDMQ6AEwAg#v=onepage&q&f=false> (Letöltés ideje: 2014. december 20.)
- STEWART, Omer C.
1987 *Advocate for Indian Religion and Land Claims (Chapter 13)*
In. Thomas Weaver (edit) *The Dynamics of Applied Anthropology in the Twentieth Century: The Malinowski Award Papers*
- STOCKING George W.
1992 *The Ethnographer's Magic and Other Essays in the History of Anthropology*
In. *The Ethnographer's Magic and Other Essays in the History of Anthropology*, Wisconsin, Wisconsin University Press (pp.282)
http://books.google.hu/books?id=6IM1s8rytLQC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbp_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Letöltés ideje: 2014. december 2.)
- SZÁLKAI Kinga
2011 *Handmaiden of the Military? - Az alkalmazott antropológia és a haderő együttműködésének etikai kérdéseiről*
(OTDK dolgozat) (20.old.)
<http://otdk.zskf.hu/Img/Helyezesek.pdf> (Letöltés ideje: 2013. november 22.)
- SZTANKAI Krisztián
2010 *A kulturális antropológia szerepe a katonai műveletekben*
In. *Hadtudomány Szemle Budapest III. Évfolyam 4. Szám*
http://epa.oszk.hu/02400/02463/00018/pdf/EPA02463_hadtudomanyi_szemle_2010_4_001-005.pdf
(Letöltés ideje: 2013. december 12.)
- 2013 *A kulturális antropológia a terror elleni háborúban*
In. *Hadtudományi Szemle, Budapest, 6. évfolyam 1. Szám*
<http://www.eolss.net/sample-chapters/c03/e6-20a-10.pdf> (Letöltés ideje: 2014. december 2.)

- TAX, Sol
1975 *Action Anthropology*.
In. *Current Anthropology*, Vol. 16.
- TÖRÖK Zsuzsa
2011 *Az alkalmazott antropológia szerepe az afganisztáni konfliktuskezelésben*
Kotics József (szerk.) BÁN ANDRÁS – Írások és képek Bán András 60. Születésnapjára Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet, Miskolc, (353 old).
- VERES Zoltán
2012 *Episztemológiai és etikai dilemmák a prevenció katonai beavatkozásokról*
https://www.academia.edu/1366903/Episztemologiai_es_etikai_dilemmak_a_prevencios_katonai_beavatkozasok_kapcsan *Epistemological and Ethical Dilemmas in the Context of Preventive Military Interventions*
(Letöltés ideje: 2013. december 1.)
- VÖRÖS – FRIDA (szerk.)
2006 *Az antropológiai résztvevő megfigyelés története*
(412.old.) <http://tettconsult.eu/books/TelkutHTML/szovgyujtpdf/06-frida.pdf> (Letöltés ideje: 2014. október 25.)
- WAX, Murray L.
1987 *Some Issues and Sources on Ethics in Anthropology*
Handbook on Ethical Issues in Anthropology Joan CASSELL-Sue-Ellen JACOBS (szerk.) *A special publication of the American Anthropological Association number 23*
<http://www.aaanet.org/committees/ethics/ch1.htm> (Letöltés ideje: 2014. október 1.)
- WILLIGEN, John Van
2002 *Applied Anthropology: An Introduction*
(3rd edition) Greenwood Publishing Group, (19-63.old)
http://books.google.hu/books?id=9OGJXkEV7LgC&pg=PA19&hl=hu&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false (Letöltés ideje: 2013. szeptember 22.)
- WOOD, Deborah A.
1975 *Directed cultural change: A guide to the Vicos collection*
Cornell University Libraries, Ithaca, New York
http://rmc.library.cornell.edu/EAD/pdf_guides/RMA01529.pdf (Letöltés ideje: 2014. november 20.)